T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

AKIŞKAN MODERNİTE BAĞLAMINDA ZYGMUNT BAUMAN'IN DİN VE TOPLUM GÖRÜŞÜ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF AĞAOĞLU

BURSA-2023

T.C
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

AKIŞKAN MODERNİTE BAĞLAMINDA ZYGMUNT BAUMAN'IN DİN VE TOPLUM GÖRÜŞÜ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif AĞAOĞLU

Danışman:
Prof. Dr. Abdurrahman KURT

BURSA-2023

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim, Din Sosyolojisi Bilim Dalı'nda 701821055 numaralı Elif Ağaoğlu'nun hazırladığı "Akışkan Modernite Bağlamında Zygmunt Bauman'ın Din ve Toplum Görüşü Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme" başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, ……/……/2023 günü …… - ……..……..saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın …….. (başarılı / başarısız) olduğuna ……. (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Abdurrahman KURT
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Vejdi BİLGİN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Ekber Şah AHMEDİ
Bursa Teknik Üniversitesi

…./…./ 2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Akışkan Modernite Bağlamında Zygmunt Bauman'ın Din ve Toplum Görüşü Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Elif AĞAOĞLU

Öğrenci No:701821055

Anabilim Dalı: Din Sosyolojisi

Programı: Yüksek lisans

ÖZET

Ad & Soyad	Elif Ağaoğlu
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim dalı	Din Sosyolojisi
Tezin niteliği	Yüksek Lisans
Mezuniyet tarihi	……/……/2023
Tez danışmanı	Prof. Dr. Abdurrahman Kurt

Akışkan Modernite Bağlamında Zygmunt Bauman'ın Din ve Toplum Görüşü Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme

Modernite ile başlayan geleneksel dünyadan kopuşun sosyal hayatımızda birçok etkisi olmuştur. Hiç şüphesiz bu etkiden payını en çok alan dinin kendisi olmuştur. Bu tezde Zygmunt Bauman'ın sosyolojik yöntemi incelenmiş ve bir fenomen olarak dinin onun toplum kuramındaki yeri tartışılmıştır. Modern ve postmodern toplumsal yaşam biçimlerinde dinin nasıl şekil aldığı Bauman'ın akışkan modernite kavramsallaştırmasında çözümlenmektir. Akışkanlık kavramı, biçimsiz olmayı, içine dolunan kabın şeklini almayı ve kolaylıkla uyum sağlayabilmeyi imleyen bir benzetmedir.

Bu doğrultuda, Bauman'ın hermeneutik sosyoloji yöntemi ve bu yöntemle geleneksel, modern, postmodern şeklindeki toplum türleri arasında yaptığı ayrım ele alınmıştır. Ardından, karşılaştırmalı olarak din alanındaki değişimlere dikkat çekilmiştir. Buna göre, geleneksel toplumda din, güçlü bir şekilde tüm toplumsal alanı belirlerken aydınlanma ve rasyonelleşme süreci ile bu rolünü yitirmiş ve toplumsal yaşamdan dışlanmıştır. Modernitenin eleştirilmeye başlandığı postmodern dönemde ise din yeniden toplumsal alanda kabul görmüş, fakat bu yeni durumda dine, geleneksel ve modern toplumdan farklı olarak, göreli hakikate sahip bir konum atfedilmiştir. Bu çalışma, dinin konumundaki söz konusu değişimlere ilişkin Bauman'ın bakış açısını, onun metinlerinin eleştirel bir değerlendirmesini içerecek şekilde, betimlemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Modernlik, Akışkan Modernite, Postmodernite, Din Tanrı, Toplumsal Değişme

ABSTRACT

Name & Surname	Elif Ağaoğlu
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institue of Social Sciences
Field	Philosophy and Religious Sciences
Subfield	Sociology of Religion
Degree awarded	Master
Date of degree awarded	……/……/2023
Supervisor	Prof. Dr. Abdurrahman Kurt

A Sociological Evaluation Concerning Zygmunt Bauman's Opinions on Religion and Society İn Contex of Liquid Modernity

The break from traditional world, which had begun with Modernity, has exerted many influences upon our social life. Without question, it was religion itself that got more shares from this impact. In this thesis, Zygmunt Bauman's sociological method was studied, and religion as a phonemenon in his social view was discussed. How religion takes shape in modern and postmodern ways of life was analyzed within his conceptualization of liquid modernity. The concept of liquidity is an analogy that implies being formless, taking the shape of the container in which one is filled and being able to be brought readily into conformity.

In this direction, Bauman's method of hermeneutic sociology and the distinction he made between the kinds of society as traditional, modern and postmodern society was initially addressed. Then, attention was comperatively drawn to the changes in the field of religion. Accordingly, whereas religion influentially determined whole social field in traditional society, it lost this role and exluded from social life with the process of enlightenment and rationalization. In the postmodern period, when modernity began to be criticized, religion was again recognized in social field, but in this new stiuation, a new position where religion possesses a relative truth has attributed to it by contrast with traditional or modern society. In sum, this study aims at the description of Bauman's view on changes in question about the position of religion, including a critical assessment of his texts.

Key words: Modernity, Liquid Modernity, Postmodernity, Religion, God, Social Change.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.yer	Yazara ait son zikredilen yer
b.a.	Eserin bütününe atıf
bkz.	Bakınız
C	Cilt
çev.	Çeviren
Ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
s./ss.	Sayfa/Sayfa sayısı
thk.	Tahkik eden
t.y.	Basım tarihi yok
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
y.y.	Basım yeri yok

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **v**

ABSTRACT ..... **vi**

KISALTMALAR ..... **vii**

İÇİNDEKİLER ..... **viii**

GİRİŞ **1**

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU 1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ 4
3. KAPSAM, SINIRLILIKLAR VE YÖNTEM 5
4. ARAŞTIRMALAR 5

BİRİNCİ BÖLÜM

BAUMAN'IN HAYATI ve GENEL SOSYOLOJİSİ

1.1. BAUMAN'IN HAYATI VE ESERLERİ 7
1.2. BAUMAN'IN SOSYOLOJİ ANLAYIŞI: HERMENEUTİK SOSYOLOJİ 11
1.3. BAUMAN'IN SOSYOLOJİSİNDE MODERNİTE 15
1.3.1 Gelenekselden Moderniteye Geçiş 15
1.3.2 Modern Toplum 19
1.3.2.1. Modernlik Tanımları 19
1.3.2.2 Katı Modernite 21
1.3.2.3. Avlak Bekçisi ve Bahçıvan 24
1.3.2.4. Modernitenin Olumsuz Sonuçları 25
1.3.3 Postmodern Toplum 27
1.4. AKIŞKAN MODERNİTE KAVRAMI 30

İKİNCİ BÖLÜM

BAUMAN SOSYOLOJİSİNDE DİNİN KONUMU

2.1 TANRI FİKRİ VE TOPLUMSAL İŞLEVİ 39
2.2 DİN VE MODERNİTE 43
2.3. DİN VE POSTMODERNİTE 46
2.4 ÖLÜM, ÖLÜMSÜZLÜK VE ŞEHİTLİK 48
2.5 CEMAATLER 52
2.6 AHLAKİ KRİZE DOĞRU 56

SONUÇ **64**

KAYNAKÇA **67**

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu incelemenin konusu, Zygmunt Bauman'ın muhtelif eserlerinde ortaya koyduğu din görüşünü din sosyolojisi açısından araştırmaktır. Standart kalıpların dışına çıkmaya çalışan Bauman, moderniteye ve sonraki aşamalarına mesafeli durmuştur. Özelikle Yahudi kökenli biri olarak başta Holokost olmak üzere İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz sonuçlarını bizzat yaşamış, hayatı buna göre şekillenmiştir. Düşünce hayatının büyük bir bölümünü modernitenin olumlu ve olumsuz yönlerini anlamaya matuf bir gündemle geçirmiştir. Entelektüel yaşamının ilk zamanlarında modernitenin sonuçlarını konu edinmişse de modernitenin farklılıkları yok eden tek biçimci yönünün postmodernite ile kırıldığını düşünmüştür. Yani Bauman modernitenin yeni hali olarak postmoderniteyi olumlu karşılamıştır. Ancak Bauman için postmodernite de bir durak olmuş, ömrünün yaklaşık son yirmi yılını, geliştirdiği akışkan modernite kavramını merkeze alarak geçirmiştir.

Bauman, sosyolojiye dair bakış açısı ile sosyolojinin mevcut sınırları aşan bir sosyologdur. Onun için toplumu anlamanın mümkün olan en iyi yolu sosyoloji olsa da diğer sosyal bilimler alanlarını da işe dahil etmekten kaçınmaz. Bu anlayışın sonucu olarak, felsefe, siyaset ve psikoloji gibi disiplinlere sıkça başvurur.

Bauman'ın yaşadığı dönem klasik modern dönemin sonu, yeni modernitenin başlangıcıdır. Bu anlamda geçiş döneminde yaşaması ve bunu anlamlandırma çabasını eserlerinde net bir biçimde görülür. Düşünce hayatının en temel konusu modernite ve insan yaşamı üzerine etkileridir. Bu sebeple modernlik ve müphemlik ilişkisi, entelektüellerin konumu, ulus devletin toplumsal aygıtları, ikili ilişkilerin değişen doğası, bireysellik gibi konular hakkında uzun uzadıya tartışmıştır.

Bauman sosyolojisinin ilk yıllarında Marksist paradigmanın etkisi yadsınamaz. En önemli çalışmalarını bu paradigmadan uzaklaştıktan sonra yaptığını düşünenler olduğu gibi diğer taraftan onun bu dünyadan hiç kopmadığını düşünenler de vardır. Derrida,

Bauman'da Marksist ruhun eleştirel ve sorgulayıcı tutumunun ömür boyu etkili olduğunu düşünür. Dini tanımlarken ve toplumdaki işlevini ele alırken de bunu görmek mümkündür.[1]

Levinas'ın "ontolojiden önce etik gelir" anlayışından etkilenen Bauman, yerelden kaynaklı bir etik bilinci geliştirmede, ahlakı etikten ayırarak postmoderniteye yakın durmuştur. Süreç içinde postmodernitenin aşırılık kültürü haline geldiğini söylemiştir. Bauman'ın moderniteye bakış açısında değişen perspektifi konunun uzmanlarınca da tartışılmıştır. Mustafa Günerigök, *Postmodernite ve Bauman* kitabında Bauman'ın modernite yaklaşımını şu şekilde incelemiştir:

> "*Bauman, moderniteden tam olarak vazgeçmemiş ama modernitenin zulmünü iliklerine kadar hissetmiş olan bir düşünür olarak, postmodern eleştiriler aracılığıyla imkansız ödevlerini terk etmiş ve kendi imkansızlıkları ile yüzleşmiş, düzen arayışını terk etmiş bir modernliğe meyletmektedir*."[2]

Toplumsal değişimin nedenlerini Bauman açısından çözümlemek için öncelikle Bauman'ın sosyolojik yönteminin anlaşılması gerekmektedir. Bauman sosyolojik yöntemini "hermeneutik sosyoloji" olarak isimlendirmiştir. Bunu geliştirmesinde George Simmel ve Antonio Gramsci'nin etkisi büyüktür. Eklektik bir sosyoloji anlayışı vardır. Bugünün toplumunun ihtiyaçlarını belirleyen bir sosyolojiyi gerekli görür. Bunu yaparken de birçok sosyal bilimi kullanmaktan çekinmez. Bauman toplumun çok yönlü doğasının ancak disiplinler arası bir okuma ile daha anlaşılacağını söyler.

Bauman, *Yasa Koyucular ve Yorumcular*'da ele aldığı "avlak bekçisi ve bahçıvan" metaforu ile geleneksel ve modern toplumu karşılaştırarak ele almış bu toplum biçimlerinin farklarını ortaya koymuştur. Geleneksel toplumda doğal düzen, kutsal görülerek müdahale edilmeden yaşanırken, modernitenin rasyonelleşme etkisi ile

[1] Ahmet Ayhan Koyuncu - Mustafa Günerigök, *Bauman ve Postmodernite* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019), 9.
[2] Koyuncu - Günerigök, *Bauman ve Postmodernite*, 12.

topluma entelektüeller aracılığıyla bir düzen verilmeye çalışılır. Geleneksel toplumda normu belirleyen din adamları iken modern toplumda bu yetki entelektüellere geçmiştir.

Postmodernite ve Hoşnutsuzlukları, *Postmodern Etik* gibi kitaplarıyla Bauman, postmodern toplumun özeliklerinin neler olduğu belirtir. Modern sonrası bu toplumun farklı yönlerini ve etik anlayışını ortaya koyar. Bauman'ın postmoderniteye olan bakışında değişimler meydana gelmesiyle yazdığı *Akışkan Modernite* kitabı, yeni bir kavram doğurmuştur. Modernite eleştirileri, postmoderniteye karşı yaklaşımı ve çekinceleri en sonunda Bauman'ın "akışkan modernite" kavramsallaştırmasında netlik kazanır.

Dine dair görüşleri ise "Postmodern Din?" makalesinde en açık bir şekilde ele alır. Bu makalede dinin tanımını yaparak insanın yetersizlik duygusunun sonucu olarak Tanrı fikrinin oluştuğunu savunur. Toplumsal iktidar mekanizmaları ise bu duruma uygun olarak dinin iktidar aracı olarak kullanmışlardır. Eski bir Cizvit papazı olan Stanislaw Obirek ile yaptığı *Tanrı'ya ve İnsana Dair* isimli söyleşi kitabı ise bize dine dair bakış açısını kısmen sunmaktadır. Yine Stanislaw Obirek ile yaptığı söyleşilerden oluşan *Dünyaya ve Bize Dair*'de agnostik düşünen biri ile Hristiyan bir din adamının diyaloğunun nasıl mümkün olduğunu gösterirken, din adına hizipleşme ve bunun doğurduğu sonuçları mülahaza etmişlerdir. *Retrotopya'*da insanların geçmişe dönük özlemleri ile ilerlemenin riskli ve ön görülemez yönünü çeşitli açılardan ortaya çıkarmıştır. İnsanların güvenlik ihtiyacı gibi nedenlerle çeşitli mitlere geri döndüğüne değinmiştir. Sonuç olarak seküler bir çözüm önerisi ile farklı unsurların diyalog aracılığı ile bir arada yaşaması ve insanlığın kurtuluşu adına ortak hareket etmesi gerektiğini öne sürmüştür. Ayrıca Bauman'ın *Yasa Koyucular ve Yorumcuları* adlı kitabındaki modern toplum ve geleneksel toplum kıyaslaması gibi çeşitli kitaplarında yer alan din ve toplum görüşleri derlenmiştir.

Dolayısıyla bu çalışma din sosyolojisi açısından Bauman'ın akışkan modernite bağlamında din toplum ilişkisinin, modernite ve akışkan modernitede dinin konumunun anlaşılmasını hedeflemektedir. Bu ögeleri Bauman'ın perspektifinde sosyolojik olarak değerlendirebilmek için şu problemlerden yola çıkılmıştır:

1-Geleneksel dönemin temel özelikleri nedir?
2-Modern döneme geçişte hangi tarihsel kırılmalar yaşanmış ve kutsal dünyadan rasyonel dünyaya geçiş nasıl sağlanmıştır?
3-Postmodern dönem, modern dönemin ardılı mıdır?
4-Akışkan modernite kavramı ile postmodern dönem arasında nasıl bir ilişki vardır?
5-Zygmunt Bauman'ın sosyoloji anlayışında dinin ifade ettiği anlam nedir?
6-Modern dönemden akışkan moderniteye geçişte din algısı nasıl değişmiştir?

Bu çalışmada Bauman'ın tüm kitaplarından yararlanılmaya çalışılmıştır. Akışkan modernite kavramı merkeze alınsa da Bauman'ın moderniteyi isimlendirmesine göre postmodern kavramı da çalışmalarda modernitenin farklı bir aşaması olarak yer almıştır. Bauman bir dönem postmodernite olarak isimlendirdiği modern hale, bir zaman sonra akışkan modernite demiştir. Çalışmada bu iki kavram sonuçları itibariyle bazı durumlarda eş anlamlı kullanılmıştır

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmanın amacı, moderniteyi iki yönlü algılayan ve düşünce hayatında farklı duraklara ev sahipliği yapan bir isim olarak Bauman'ın din görüşünü sosyolojik olarak incelemek ve onun değişen toplum algısından hareketle "akışkan modernite"de dinin yerini tayin etmektir. Bauman'ın münhasıran din konusuna tahsis edilmiş bir çalışması olmamakla birlikte geleneksel olandan moderne geçişi konu edinmesi ve aldığı şekilleri analiz etmesi ile çalışmamız için önem taşımaktadır. Modern toplum eleştirileri, postmodern topluma dair endişeleri ve toplumun geldiği son noktada akışkan moderniteye dair çözümlemeleri ile Bauman güncelliğini korumaktadır.

Yaşadığımız dönemde en önemli tartışma konularını modernite ve postmodernite tartışmasının yanında bunun topluma getirileri ve götürüleri oluşturmaktadır. Bir önceki nesile göre bir araya gelmeyecek bazı sosyal normlar mezcedilerek karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda Bauman'ın "akışkan modernitesinde" dinin nerede durduğu, seküler ile dini temaların aynı tabloda görülmesiyle tartışılmaya değer görülmektedir.

Akışkan olma hali formun esnekliğine işaret eder. Geleneksel ve katı modernitede sabit olan formlar akışkan modernite ile değişime uğramıştır. Daha öncesinde sosyal olarak görünümü olmayan yerel unsurlar yeni modernite ile yükselişe geçmiş ve toplumda çeşitlilik artmıştır. Akışkan modernitede bu çeşitliliğin birbiri ile etkileşimi görülmektedir. Din gibi katı sabit olan formların akışkan modernitede nasıl görünüm kazandığını ortaya çıkarmak bu çalışmanın ana amacıdır.

3. KAPSAM, SINIRLILIKLAR VE YÖNTEM

Bu araştırmanın kapsamı, Zygmunt Bauman'ın eserlerinde din olgusunun incelenmesidir. Bauman'ın modern topluma yaklaşımı nedir, süreç içerisindeki değişimleri nasıl okumuştur ve din bu değişimlerden nasıl etkilenmiştir, din tanımı nedir, dine dair yaklaşımı ve beraberindeki olguları sosyolojisinde nasıl okumuş ve "akışkan modernite"de din nasıl bir konum kazanmıştır? gibi sorulara cevap aramak konunun temel dinamiklerini oluşturmaktadır.

Çalışma literatür taraması yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Bu yüzden betimsel bir özellik taşır. Bu anlamda önce Bauman'ın din hakkında dolaylı ya da doğrudan değindiği eserler merkeze alınarak, ardından toplum çözümlemeleri ile ilgili temel kitapları incelenmiştir. Bauman'ın biyografisi ve verdiği röportajlar konunun daha iyi anlaşılmasına hizmet edileceği düşünülerek metin analizi yöntemi ile taranmıştır. Çok fazla kitabı olması hasebiyle çalışma daha çok modern, postmodern ve akışkan modernite konuları ile dine dair atıf yaptığı kitapları merkeze alarak ilerlemiştir.

Bauman'ın sosyolojik yöntemi, toplum çözümlemeleri, yaptığı din tanımı, din modernite ve akışkan modernite ilgisi, dini çoğulculuk, ölüm ve ölüm sonrası hayata dair bakış açısı ve ahlak ve etik ilişkisine dair görüşleri derlenmiştir.

4. ARAŞTIRMALAR

Ülkemizde, Bauman sosyolojisi üzerine yapılan çalışmalar giderek artmaktadır. Bu konuda Ahmet Ayhan Koyuncu ve Mustafa Günerigök'ün birlikte hazırladığı

Bauman'ın postmodern çerçevede görüşlerinin değerlendirildiği *Bauman ve Postmodernite* kitabı, Mehmet E. Şimşek'in Bauman'ın genel sosyolojisinin yer aldığı *Moderniteden Postmoderniteye Uzanan Bir Köprü: Zygmunt Bauman* kitabı, Zülküf Kara editörlüğünde hazırlanan ve farklı yönleriyle Bauman'nın metaforik dili, sosyolojik yöntemi, toplumdaki azınlığa dair görüşleri gibi farklı açılardan çalışıldığı *Bauman Sosyolojisi* adlı kollektif çalışma zikredilmeye değerdir. *Ayrıca* "Katıların Akıntıya Kapıldığı Dünya" adlı yüksek lisans teziyle Buket Bağrıyanık "akışkan modernite" kavramını çalışmıştır.

Bauman'ın dine dair görüşlerini anlamaya ve açıklamaya dönük çalışmalara örnekler ise Tahir Pekasil'in "Negatif Teoloji ya da Postmodern Tinsellik" makalesi, Celal Açıkyol'un "Zygmunt Bauman Sosyolojisinde Din" isimli yüksek lisans tezi, Rukiye Kardaş'ın "Zygmunt Bauman'ın 'Bireyselleşmiş Toplum' Kavramlaşması Işığında Bireyselleşmiş Din ve Dindarlık Değerlendirmesi" ve Mustafa Günerigök'ün "Zygmunt Bauman ve Din: Tanrı, İnsan ve Belirsizlik" makalesi bu alanı aydınlatan eserler olarak söylenebilir. Bu çalışmalardan farklı olarak din sosyolojisi açısından akışkan modernitede din konusunu ele almak bu tezin ayırıcı hususudur.

Bu çalışmada Bauman'ın sosyolojisinde geleneksel, katı modern ve akışkan modern toplum biçimlerini çözümleyip akışkan modernitede dinin toplum içindeki konumunu ve değişen formlarını serimlemektir. Din, geleneksel toplumda kurucu unsur iken, modern hayatta dışlanmış, Akışkan modern toplumda ise yeni bir boyut kazanmıştır. Çalışmanın odağı akışkan modernitede, sabit bir forma sahip olması beklenen din olgusunun nasıl etkilediğini ortaya çıkarmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAUMAN'IN HAYATI ve GENEL SOSYOLOJİSİ

1.1. BAUMAN'IN HAYATI VE ESERLERİ

Çağdaş sosyolojinin üretken kalemlerinden olan Bauman, 1925 yılında Polonya'nın Poznan şehrinde Yahudi bir ailede dünyaya gelmiştir. II. Dünya Savaşı başladığında Hitler Polanya'yı işgal edince ailesiyle birlikte Sovyetlere kaçmayı başarırlar. Bu sırada Bauman'ın kafasındaki ideali fizikçi olmaktır. Ama savaşın içinde geçen gençlik dönemi onu daha pratik sahaya iter. 1943 yılında Polonya ordusuna gönüllü olarak katılmaya karar verir. Bauman Rus cephesinde Hitler'e karşı savaşır. 1945 yılında Polonya'ya döner. Onun Marksizmden etkilenmesi bu zor yıllara denk gelir. Savaş öncesi zaten geri kalmış ve maddi imkansızlar çeken bir ülke olan Polonya savaş ile daha da yaralanmıştır. Bauman, Sovyet Birliği adına savaşırken, doğduğu ülkeye ordusuyla birlikte kurtarıcı pozisyonda gider. Polonya gibi ülkeler için vaat edilen ise onurlu bir yaşam ve insan eşitliğidir. O, idealist bir genç olarak bu durumdan oldukça etkilenir.[3]

Ordu'da binbaşılığa kadar yükselmesine rağmen Yahudi kökenli olması sebebiyle ihraç edilir. Bunun üzerine bir yandan da eğitimini tamamlıyordur. Kariyerine üniversitede devam eder. Kendi anlatımıyla üniversite dönemi Stanlinleştirme etkisi ile geçer. Bu yüzden üniversiteden sosyoloji dersleri kaldırılır. En çok etkilendiği hocalarından olan Stanislaw Ossowski'nin derslerinin kaldırılmasına çok üzülür. Lisansüstü derecesini felsefeden alır. Çok geçmeden sosyoloji dersleri geri döner. O zamanki dönemde sosyolojiye karşı bir ilgi artışı vardır. Nedeni toplumsal belirsizlik ortamında herkes bir kurtuluş umudundadır. Toplumun sosyolojiye olan ilgi artışındaki sebep ise, kurtuluşu sosyolojide görmeleridir. 1950'li yıllarda bir süre London School of Economics'de

[3] Zygmunt Bauman - Keith Tester, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, çev. Mesut Hazır (Ankara: Heretik Yayıncılık, 2017), 28-29.

bulunan Bauman, burada geniş bir kütüphanede "toplumsal hareketler ve elitlerin diyalektiği" hakkında çalışma yapar.[4]

1968 yılında antisemitik esen rüzgarlar onun hayatını da etkileyecektir. Ordudan ihracına sebep olan kimliği onun akademik kariyerini de şekillendirir. İsrail ile Mısır arasında meydana gelen Altı Gün Savaşları, Polonya'da Yahudi aleyhtarı bir ortama sebebiyet verir. Yahudiler yabancı güçlere karşı casuslukla suçlanır. Bauman'ın eserleri sansürlenir, pasaportları iptal edilir. O dönemde Bauman, Komünist Parti üyesidir. Ama parti içinde muhalif söylemleri vardır. Tüm bu sebepler birleşince beraberindeki beş arkadaşıyla birlikte üniversitedeki işlerini kaybederler. Unvanları ellerinden alınır. Polonya vatandaşlığından da çıkarılması sonucu, ülkeyi terk ederek İsrail'e sığınmak zorunda kalır. Burada Hayfa ve Tel Aviv Üniversitelerinde ders verir. İsrail'deki aşırı milliyetçi tavır onu rahatsız ettiği için Leeds Üniversitesi'nden gelen bir davetle İngiltere'ye taşınır. 1971 yılından 1990 yılına kadar aynı üniversitede çalışarak buradan emekli olur.[5]

Bauman iki evlilik yapmıştır. 1948-2009 yılları arasında, eşinin vefatına kadar Janina Bauman ile evli kalmıştır. Bu evlilikten üç kızı vardır. 2015 yılında sosyolog arkadaşı Aleksandra Jasinka-Kania ile evlenmiştir. 9 Ocak 2017'de Leeds Şehrinde vefat etmiştir. Bauman, 1998 Adorno ve Amalfi Avrupa Sosyoloji ve Sosyal Bilimler ödüllerinin sahibidir. [6]

Bauman, çalışma alanı oldukça geniş ve üretken bir düşünürdür. Onun üretkenliği, kitaplarının hacmine ve ilgilendiği konuların çeşitliliğine bakılarak da anlaşılabilir. Altmışa yakın kitap yazmış ve birçok kitabı da farklı dillere çevrilmiştir. Mesele edindiği her konunun üst kuramsal çerçevede denk geldiği yer modern dünyanın anlaşılması üzerine olmuştur. Aktüel sorunları gündem edinerek modernitenin akışkanlığını tasvir etmeyi başarmıştır. Sürekli akış halinde olan toplumsal

[4] Bauman - Tester, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, 36.
[5] Mahmut Avcı, *Zygmunt Bauman'ın İnsan Anlayışı* (Konya: Eğitim Kitabevi, 2019), 10.
[6] "Sosyal Bilimler | Kayda Değer Akademik Metinler" (Erişim 04 Şubat 2023).

mekanizmayı anlamaya çalışan bir düşünür olarak da sabit bir noktada kalmamıştır. Bauman, insanların farkındalığı konusunda Bauman topyekûn bir değişim ister. Bunu dert edinen her kesimden insanla da konuşmaktan çekinmez.

Düşünürün erken dönem yazılarındaki modernite eleştirilerinde Marksist paradigmanın izlerini görmek mümkündür. Daha sonrasında ise, Gramsci sayesinde bu etkiden çıktığını söylemektedir. Ama halen umut etme noktasında sahip olduğu beceriyi bu geçmişe borçlu olduğunu, ayrıca her türlü adaletsizlikten tiksinmeyi, insanların sefaleti karşısında sosyal sorumluluk duygusunun üstünü örten ve böylece o duygudan uzak tutan yalanların maskesini düşürme arzusunu ve özgürlüğün önüne çıkan her türlü engeli sezme güdüsünü bu bakış açısına borçlu olduğunu söyler. [7]

Bauman'ın Marksist düşünce ile hesaplaşmasında Gramsci'nin *Hapishane Defterleri* kitabı önemli bir yere işaret etmektedir. Onun sayesinde antimarksist bir tutumdan ziyade seçici davranarak alınması gerekeni aldığını ve bu sayede olgunlaştığını söyler. Kendisinin hep bir sosyalist olarak anılmak isteğini söylese de bunu muhtemelen bu düşünceden aldığı kazanımlara saygı ve bir vefa örneği olarak algılayabiliriz. Çünkü bir başka röportajında kendisine "Muhafazakar-sosyalist ve liberal misiniz?" sorusuna verdiği cevapta "Bir izmden başka bir izme kaçmaktan şeytanın kutsal sudan kaçtığı gibi kaçmayı tercih ediyorum." diye cevap verir. O, izmlerin insanları kategorilere ayırarak böldüğünden ve her türlü uzlaşmaya kapalı sınırlar çizdiğinden bahseder. Onun için dünyayı herhangi biz izmin gözünden okuma, bir yanılsamadır. Bu yanılsamalar asla vadettiği emellere ulaşamaz ve başarısız olur[8]

Düşünür, toplumsal meselelere dair sorunları keşfetmede çoğunlukla bir adım önden gider. Normalde uyumsuz olabilecek günümüze ait pek çok problem ve meseleyi bir

[7] Bauman - Tester, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, 37.
[8] Slawomir Czapnik, "Zygmunt Bauman'la Bir Söyleşi: Kelimelere Hayat Vermek", (ts.), 202.

araya getirip onu üst bir çerçevede birleştirerek yazdığı söylenebilir. Adeta sosyal bilimciler için bir çeviri rolü üstlenerek olan biteni ve önemli olanı sentezler.[9]

Bauman'ın yaşantısı ile sosyolojisi birbirini tamamlar niteliktedir. Kariyerinde en önemli çıkış olan ve modernliğin eğilim ve kristalizasyonu olarak yorumladığı *Modernite ve Holokost* kitabı eşi Janina'nın anı kitabından sonra yazılmıştır. Hem kendi yaşadıkları hem de eşinin, işgalci Nazilerin saldırısında Varşova'da yaşayan bir Yahudi kızı olarak yaşadıklarını anlattığı anı kitabı, Bauman'ın Holokost'a daha farklı bakmasını sağlamıştır. Polonya ve Sovyetlerden sürgün edilmesi de onun *Kapımızdaki Yabancılar* gibi kitapları yazması ve öteki sorununa eğilmesine yol açmıştır. Önemsediği konulardan olan yoksulluk ve sosyal adalet konuları ise onun Marksist geçmişi ile yakından ilişkilidir.

Buaman'nın kitapları dünya, kendimiz ve ötekiyle olan ilişkilerimiz konusunda bizi farklı düşünmeye zorlar. İlk kitabı *Sosyalizm'de* kendi dünya görüşünü masaya yatırır. Ardından yöntem bilimine ilişkin *Hermenötik ve Sosyal Bilimler* kitabı ile yöntem üzerine düşünür. *Sosyolojik Düşünmek*, "Sosyoloji krize mi giriyor" tartışmaları esnasında yazılmış bir kitaptır. *Yasa Koyucular ve Yorumcuları* ile modern toplumu analiz etmeye başlar. Eşi Janina Bauman'ın Holokost dönemindeki hatıralarını kaleme almasıyla yaşananları tekrar düşünen Bauman, *Modernite ve Holokost* kitabını yazarak modernitenin getirileri ile tekrar hesaplaşır. Bu kitabı ile Amalfi Avrupa Sosyoloji ve Sosyal Bilimler ödülünü almıştır. Modernite alanında yazmaya devam ederek modernitenin getirisi olarak özgürlüğü ele alır.

Bauman modern kesinliği tartıştığı *Modernlik ve Müphemlik* ile moderniteye bakış açısını belli eder. Bu görüşleri kimileri tarafından postmodern olarak algılanmasına sebep olur. Bir süre postmodernizmi durak olarak gördüğü de söylenebilir. Ama postmodernitenin modernizmden çok da farklı olmadığını görünce postmodern eleştirileri başlar. *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları, Parçalanmış Hayat ve Küreselleşme* gibi kitapları ile yeni dünyanın portesini çıkarır. Bauman'ın son

[9] Bauman - Tester, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, 17.

dönemleri "Akışkan Modernite" kavramına kaydığı dönem olup ayrıca çalışmalarını özgün kılan adalet ve siyaset kavramlarıyla düşüncelerini yeniden şekillendirmiştir. Literatüre kazandırdığı "Akışkan Modernite" kavramı ile Bauman var olan toplumsal hali özgün bir şekilde isimlendirmiştir.

1.2. BAUMAN'IN SOSYOLOJİ ANLAYIŞI: HERMENEUTİK SOSYOLOJİ

Bauman, sosyolojinin insan tecrübesinin bütününü yakalamada ve kapsamada diğer herhangi bir disiplinden daha ehil olduğuna inanır. İnsan tecrübesinin, hayatın belli bölümlerine ait sınırlara sahip olmadığını, sosyolojinin de öyle olduğunu savunur. Bu açıdan sosyoloji eşsiz bir disiplindir. Ona yönetilen eleştirilerden biri de farklı alanlardan devşirdiği fikirleri ile siyaset ve felsefeye olan yakınlığıdır. Keith Tester'e göre onun sosyolojisinde bu önemli bir özellik iken aynı zamanda en güçlü yanını oluşturur.[10] Dolayısıyla o bir sosyolog olmakla birlikte nevi şahsına münhasır bir sosyologdur; yaşanılan gerçek dünyanın kapsayıcı ve her şeyi kucaklayan bilgisinin peşinde sınırları izafi görerek anlamaya çalışmıştır. Tüm kurulu düzenlere yabancı olduğunu, ait olmanın konforunu özgürlük uğruna değişmeyeceğini söyler. Bu durum ona ilham verici ve istifadeye layık bulduğu her kaynaktan olabildiğince faydalanma özgürlüğü sunmuştur.[11]

Bu durumda ortaya koyduğu sosyoloji, konvansiyonel 'sosyoloji' anlayışının dar sınırlarını aşarak eklektik ve katolosizm[12] şemsiyesi altında bir sosyolojidir. O, bireyin açık uçlu yönünü anlama vazifesinde başarılı olabilmemiz için açık uçlu bir sosyolojiye ihtiyacımız olduğunu söyler. Ona göre sosyolojinin işlevi sorunları çözmek veya üstten bakan, otoriterleşen bir konum elde etmek değildir. Sosyolojinin yapması gereken toplumsal yaşamı, değişimleri, gelişmeleri yorumlamak ve anlamaktır. Bu bağlamda Bauman sosyolojinin dolaysız olarak 'anlamak' gibi bir derdi olduğunu savunur.[13]

[10] Bauman - Tester, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler,* 17.
[11] Bauman - Tester, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, 28.
[12] Açık fikirlilik, düşünce özgürlüğü anlamında, ortodoksinin zıttı olarak.
[13] Bauman - Tester, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, 18.

Bauman için sosyoloji, sadece modern toplumu daha iyi yapma amacından doğmamıştır hatta sosyoloji ömrünün çoğunun bu şekilde sürdürmüştür. [14]Sosyoloji, ilk zamanlarında Durkheim ve Weber gibi iki farklı görüşten insanın bilim statüsü kazandırmak için uğraşmasıyla varlığını kanıtlamıştır. Sosyolojinin bilim dünyasına kabulü çok zor olmuştur. Çünkü fen bilimlerinin nesnesi ile sosyal bilimlerin nesnesi aynı olmadığı için sosyoloji bilim dünyası tarafından zor şartlara maruz bırakılmıştır. Bauman, Comte'un pozitivist bakış açısından ilham alan Durkheim ile görünenin ardındaki niyetleri bile okumaya çalışan anlayıcı sosyolojinin temsilcilerinden Weber'e karşı "sosyolojinin nesnesinin konuşkan ve çok sesli olduğunu" söyler. Bilimsel sosyoloji için üç yol izlenilmiştir. Birinci yolda olabildiğince nesnel dil kullanmak adına, büyük araştırmalar yapılarak metin veri yığınına boğulur. İkinci yol ise anlaşılmayan bir dil kullanarak cevap verme imkanını ortadan kaldırmaktır. Amerikan sosyolojisi ise üçüncü yolu oluşturmaktadır. Krize giren sosyoloji anlayışının da böyle olduğunu iddia eden Bauman, kendisini bu anlayıştan uzak gördüğünü belirtir. Amerikan sosyolojisinin amacını, tamamen toplumsal hayatın düzenlenmesi için düzen koyuculara yardımcı olmak adına bilimsel bilgi üretme olarak tanımlar.[15]

Peter Wagner, sosyolojinin modern toplumunu anlamak için geliştirilmiş sistematik bir girişim olduğunu söyler. Sosyoloji bunu yaparken modern pratikler içinden hareket etmiş ve araya mesafe koymamıştır. İçinde yaşadığı zamanı anlayabilmek için modernliğin sosyolojisinin yapılması gerektiğini savunur.[16] Bauman da bu konuda benzer bir düşünceye sahiptir; anlatım tarzı metaforik ve epizodik bir anlatımdır. Düz bir çizgide ilerlemekten ziyade belli konular farklı açılardan sürekli bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda döngüsel bir dil kullandığını söyleyebiliriz.[17]

Bauman, dünyanın böyle sürüp gitmek zorunda olmadığını, her zaman bir alternatifin mümkün olduğunu yaptığı sosyoloji ile göstermeye çalışır. Bu anlayışı kazanmada

[14] Zygmunt Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, çev. F. Doruk Ergun (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 200.
[15] Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, 204-205.
[16] Ayşe Nur (Dağlı) Asa, "Peter Wagner Modernliğin Sosyolojisi Kitap Eleştirisi", (ts.) (Erişim 04 Şubat 2023), 2.
[17] Doğa Başer, *Zygmunt Bauman'da Müphemlik ve Toplumsal Yaşam* (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2011), 3.

Antonio Gramsci ile George Simmel'in etkisi büyüktür. Gramsci, Bauman'a kadınların ve erkeklerin toplumsal yapıların belirlediği kendinden menkul olmayan varlıklar olmadığını göstermiştir. Kadın ve erkeklerin kendileri için bir dünya kuracak imkân ve güce sahip olduklarını fark etmiştir. Bundan önce Bauman'ın kültür ve tarihi yapanın kendileri değil de proletarya ve tarihsel gereklilik diye adlandıran bir takım soyut şeyler olduğunu söyleyen Marksizm dünya görüşüne sahip olduğunu unutmamak gerekir. Bu anlayışın değişmesi Bauman'ın kültürü algılama biçimini de değiştirmiştir[18]. Fakat ona, kadın ve erkeklerin bir alternatifinin iyice görünür olduğu dünyaya nasıl bakacağını öğreten kişi Simmel olmuştur. Bauman, Simmel'in ona kattığı şeyi şu şekilde ifade eder: *"Her inşa eylemi diğer yandan bir yıkma eylemidir; toplumun nasıl işlediğini daha iyi görmek için bu müphemliği ortadan kaldırmayı dilemek, tavanı neyin desteklediğini görmek için duvarları kaldırmak gibidir.*"[19]

Bauman önceden sosyolojiye herkesin rolüne uygun davrandığında, toplumsal düzenin nasıl dengeye oturduğunu göstermek için bir araç olarak bakarken Simmel'le birlikte müphemlik ve belirsizliğin sosyal hayatın özü olduğunu, dolayısıyla sosyolojinin görevinin bu akışı hiçbir zaman kesmeden ve ondan kurtulmayı dilemeden zapt etmek olduğunu göstermiştir. Bu nedenledir ki Parsoncu Amerikan sosyoloji anlayışına mesafeli durur.[20] Onun için sosyoloji dünyayı değiştireceğine inandığı bir bilimdir. Zaman içerisinde bu dünyanın nasıl değişeceğine dair bakış açısı değişmiş olsa da bu anlamda ideal bir toplum görüşüne sahip olduğunu söyleyebiliriz[21].

Sıtkı Karadeniz'e göre Bauman, sosyolojinin tartışılmaya açıldığı hatta birileri için sosyoloji ile postmodernite arasında kaldığı zamanlarda postmodernitenin sosyolojisini yaparak yeni sosyoloji dilini oluşturmuştur. Bunu yaparken kullandığı araç ise hermeneutiktir. Bauman'ın sosyolojisini önemli kılan ve onu ortodoks sosyoloji yönteminden ayıran bu olmuştur. Sosyolojinin yeni alanlarda da uygulanabilir olduğunu aşk, etik, ideal gelecek tasavvuru, insanlık onuru gibi konularda yazarak da

[18] Bauman - Tester, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, 20-21.
[19] Bauman - Tester, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, 21.
[20] Bauman - Tester, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, 22.
[21] Bauman - Tester, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, 23.

genişletmiştir.[22] Bauman'ın sosyolojisi şartlıdır. Bize rağmen olanı değil de bizim için iyi olanı konu edinir. Bu anlamda bir teoriden ziyade muhayyiledir. Dünyaya dair değil, dünya ile bizim ilişkimize dair bir bilgidir. Kendimizi başkasının yerine koyma çabası sosyolojik düşünmenin gereğidir. [23]

Bauman, klasik sosyologların zamanın büyük sorunlarıyla ilgilenmesi ile kendisinin şu an yaptığı işi aynı görür. Bu anlayışı devam ettirmek gerekirken aynı zamanda onların algıladığı şekilde toplumu algılamamız mümkün değildir. Değişen toplumun akışkanlığını görmek, belirsizliği ve endişeyi fark etmek gündelik yaşama dair daha gerçekçi bir dokunuş olacaktır. Sosyolojik düşünmenin metodu sadece karşı tarafla duygudaşlık kurup onu anlamak değildir; onun kültürel farklılıklarını da görerek ortak sorumluluk inşa etmektir. Yaptığı sosyoloji ile Bauman'ın ahlaki sorumluluk ve insani nezaketi tırnak içine aldığını söyleyebiliriz. Karadeniz'e göre Bauman'ın sosyolojisi olandan değil olması gerekenden hareket ederek önce onun muhayyilesinde başlar. Gündelik hayatın tasviri olan ampirik araştırmalara dayalı sosyoloji Bauman'ın ilgisini çekmemektedir. Klasik sosyoloji anlayışı nesnesiyle düzgün bir ilişki kuramamış, tanımlanabilir ve kontrol etmeye dayalı bir pozisyon takınmamıştır. Bauman ise özgürleştirici ve anlamaya dönük bir sosyolojinin savunucusudur. İkinci bir eksiklik ise klasik sosyolojinin araştırmasına konu olan nesnenin değişimini göz önünde bulundurmamasıdır. Modernitenin tanımlayıcı ve dayatıcı yönü klasik sosyoloji anlayışına yansıdığı ve değişen toplumun mevcut halinin bilimsel yönden incelenmesi gerektiği için Bauman kendi sosyoloji anlayışını geliştirmiştir.[24]

Bu hususta son olarak şunu da ekleyebiliriz: Bauman'ın metinlerinde karşıtlıklar dikkat çeker. "Bahçıvan devlet" metaforunda olduğu gibi doğa-kültür ya da modernizmi tanımlarken merkeze aldığı kaos- düzen, özgürlüğü konuşurken de özgürlük-güvenlik

[22] Sıtkı Karadeniz, Bauman Sosyolojisi, ed. Zülküf Kara, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 40.
[23] Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998), 13.
[24] Sıtkı Karadeniz, *Bauman Sosyolojisi*, ed. Zülküf Kara (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 41-42.

karşıtlığını beraberinde işler. Bunu yaparken anlam verme işleminin yapaylığına dikkat çekerek daha başka açıdan bakılmasını mümkün kılar.[25]

Yahudi kökenden gelmesi ve Marksist dünya görüşü gibi nedenlerle Bauman, toplumun ayrıştırıcı yönünü bizzat yaşamış, modern toplumun sert yüzüyle hesaplaşmış ve bunları entelektüel tavrı ile sosyolojinin konusu haline getirmiştir.

1.3. BAUMAN'IN SOSYOLOJİSİNDE MODERNİTE

1.3.1 Gelenekselden Moderniteye Geçiş

Bu bölümde tarih boyunca toplumun karakterini etkileyen ve modern topluma geçişin yapı taşlarını oluşturan Amerika'nın kuruluşu, Reform ve Rönesans Hareketleri ve Fransız İhtilali gibi önemli olaylara yer verilmektedir. Premodern dönemden modern döneme geçiş bir anda olmamıştır. Değişimi başlatan belli gelişmelerin birbirini takip etmesi sonucu yavaş bir şekilde toplum modernleşmiştir. Büyük ölçekte bakınca belli olan bu değişimler daha küçük ölçekte gözlenmesi zordur. Çalışmanın bu kısmında geriye dönüp bakarak modern toplumun öncesinde hangi kırılma noktalarından geçtiğini kontrol edeceğiz.

İlk çağda hakim anlayış olan kölelik Orta Çağ'da feodaliteye yerini bırakmıştır. Orta Çağ'da toplum feodalite ile inşa edilmiştir. Feodalite toprağa bağlı beylik durumunu ifade eder. Kapitalizm öncesi aşamayı oluşturur. Tarım toplumunu en iyi ifade eden unsurdur. Toprak en önemli mülktür ve insanların geçimi tarıma bağlıdır. Bu toplumun efendisi senyör yani toprak sahibidir. Serf ise emir alan ve toprakta çalışan kimsedir. Ticaretin gelişmesi ile toprağa olan bağlılık değişmiş ve feodal beylerin hakimiyeti azalmıştır.[26]

[25] Başer, *Zygmunt Bauman'da Müphemlik ve Toplumsal Yaşam*, 4.
[26] Buket Bağrıyanık, *Katıların Akıntıya Kapıldığı Dünya: Zygmunt Bauman ve Akışkan Modernlik* (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018), 19.

Ticaretin gelişmesi ile bağımsız kentlerin kuruluşu tarım ile endüstri devrimi arasındaki basamağı oluşturmuştur. Ticaretin doğuşu ve kent yaşamı yerel güvenliğin sağlanması ile ilişkilidir. Daha öncesinde yerel halkı rahatsız eden haydutlar ile deniz kıyılarındaki korsanlık eylemleri güvenlik önlemleri ile azaltıldı. Zamanla savunması kolay ve ticarete uygun yerlere yerleşerek Batı ve Kuzey Avrupa kentleri doğdu. Avrupa'daki saldırgan, çalışkan, acımazsız ve kendi kendine yeten tüccarları ile doğu arasında tam bir zıtlık vardır. Avrupa tarihinin kendine özgü niteliği buradan kaynaklanmaktadır.[27]

Ticaretin gelişmesi, denizciliğin tüm okyanusları yayılmasıyla birlikte "yeniden doğuş" anlamına gelen, eski Roma ve Grek başarılarının yeniden canlandırılmak istenmesi sürecini anlatan Rönesans dönemi başlamıştır[28]. Rönesansın asıl yürütücü ve yenilikçi yönünü kent insanlarından yani tüccarlardan alır. Avrupa'nın kuzeyindeki özgürlükçü tüccarlar üstlerinde bir efendi olmadığı için kazandıklarını sanat ve endüstri yeniliklerine yatırdılar. Rönesansla birlikte yeryüzü çekici ve araştırılmaya değer bir yer haline gelirken insan ise güçlü ve bu gücüyle büyük başarılar elde edebilir anlayışı gelişmiştir.[29]. Yaşadığımız yer o kadar güzel bir yerdir ki, başka dünyaları düşünmek ve ona hazırlık yapmanın pek anlamı olamazdı. Hristiyanlıkta övülen sakin münzevi yaşam, hareketli serüvenlerle dolu bir yaşamdan daha saygıdeğer değildir. İnsan, Tanrı'nın koruyuculuğunda da olsa zayıf bir varlık değildir. Gerçekte büyük bir güce sahiptir. Eskide olan ve dünya işleri ile belirli bir mesafede uzak kalmak, yoksulluğun Hristiyanlar açısında saygı uyandırması Rönesans'ın zenginliği ile geride kalmıştır.[30] Rönesansın getirdiği bu anlayış dünya hayatının nasıl yaşanması gerektiğine dair radikal bir farklılık içerir.

Floransa gibi kent devletlerinde toplumsal bilinç yükseldi ve kamuya hizmet etme anlayışı yerleşti. Birey önem kazanarak potansiyeli üzerinde duruldu. Erdemli kişinin tanımı değişerek önüne çıkan fırsatları en iyi şekilde değerlendiren, hangi alanda olursa olsun ne yaptığını bilen ve en olağanüstünü ortaya çıkaran kişi oldu. Bu gelişmeler yeni

[27] Oral Sander, *Siyasi Tarih-İlk Çağlardan 1918'e* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2014), 76-77.
[28] Sander, *Siyasi Tarih-İlk Çağlardan 1918'e,* 81.
[29] Sander, *Siyasi Tarih-İlk Çağlardan 1918'e,* 80-81.
[30] Sander, *Siyasi Tarih-İlk Çağlardan 1918'e,* 82.

bir nesnellik ve gerçeklik anlayışını beraberinde getirdi. "Gerçek", evrende görülebilen ve dokunulabilen kişi ya da nesneler olarak ele alındı. "Nesnellik" ise, nesnelerin onları algılayan her normal insana aynı görünmesi ve hissedilmesi demekti.[31] Modern bireyin ilk nüvelerinin buradan yükseldiğini görebiliriz.

Kilise'nin monarkların ve zenginlerin vicdanında eski yerini yitirmesi sade vatandaşın da güveninin sarsılması sonucunda, ruhani gücü sarsılmış, itibarı zarar görmüştür. Kilise Kutsal Roma İmparatorluğu ile açıkça iş birliği yapınca Monarklar isyan ederek bu siyasal hakimiyeti reddettiler. Bu olaylardan bağımsız olarak sade vatandaş ise Kilise'den daha dini bir yönetim ve iktidar beklentisi ile memnuniyetsizlik yaşıyordu.[32] Monarkların bu reformasyonu ulusal kiliselerin kurulması ile sonuçlandı.

Avrupa'daki Orta Çağ düzeni Rönesans ve Reform hareketlerine kadar devam etmiştir. Bundan sonraki Fransız İhtilali'ne kadarki sürece Avrupa'da Eski Rejim" (Ancient Regime) denir.[33] 19. yüzyıldaki Endüstri Devrimi ve Fransız İhtilali ile de Modern dünya doğmuştur. Modern dünyanın ilk modern devlet örneği Amerika olmuştur. Özgürlük, dini baskı, feodal ve mutlakiyetçilikten uzak liberal bir temelde sömürgeleştirilen Kuzey Amerika kolonileri zengin olmaktan ziyade dinsel baskı, işsizlik ve yoksulluktan kurtulmak, özgürce yaşayabilecekleri bir ortam kurmak adına göç etmişlerdir. Bu kolonilerde aristokrasi yoktur. Avrupa' monarşi gücü hem uzakta hem de etkisizdir. Çeşitli kolonilerde birbirinden çok değişik dinlerin varlığı başlangıcından itibaren kabul edilmiştir. Ayrıca 18. Yüzyıla gelindikçe atalarının dinsel heves ve coşkularından uzaklaşmışlardır. Avrupa'da laikleşmeden pay almışlardır.13. Kolonininin bağımsızlığını ilan etmesi ile yepyeni bir toplum ortaya çıkmıştır. Bu toplum imparatorluk ve Hristiyanlık kisvesinden kurtulmuş Batı Avrupa uygarlığıdır. [34]

Siyasal alanda liberalizm ilk örneği Amerikan Devrimidir. Bunun Fransa Aydın Kamuoyunda aydınlatıcı etkisi olmuştur. Fransa'nın Amerikan bağımsızlığına

[31] Sander, *Siyasi Tarih-İlk Çağlardan 1918'e,* 82-83.
[32] Sander, *Siyasi Tarih-İlk Çağlardan 1918'e,* 84.
[33] Sander, *Siyasi Tarih-İlk Çağlardan 1918'e,* 142.
[34] Sander, *Siyasi Tarih-İlk Çağlardan 1918'e,* 155-158.

katkısından dolayı ekonomik kriz etkisini göstermiştir. Soyluların vergi bakımında ayrıcalıklara sahip olması orta sınıfın tepkisine yol açmıştır. Monarşinin soylulardan vergi talebinde bulunması üzerine soylular, din adamları ve halktan oluşan bir parlamentoyu toplanmıştır. Ayrıcalıklara sahip olmayan ama ekonomik gücü elinde bulunduran burjuva sınıfı bu parlamentoya sahip çıkarak monarşiye savaş açtı. Oluşan isyan neticesinde Monarşinin yetkileri sınırlandı, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi yayınlandı. Bu anlamda Fransız Devrimi Avrupa tarihi açısından bir dönüm noktasıdır.[35]

Tüm bu gelişmeler sonucunda geleneksel toplum üzerinde belirleyici etkisi olan din kurumu da pay almıştır. 17. ve 18. yüzyıllardaki dini yazılardaki temel eğilim dinin rasyonelleştirmek ve mümkün mertebe dogmatik inançlardan kurtarmaya çalışmak olmuştur. Bu yüzyıllara temel ilham kaynağı din karşıtı olmasa da Hristiyan olmayan Rönesans kılavuzluk etmiştir. Özellikle Fransız Aydınlanması'na bakıldığında bütün Aydınlanma filozoflarının her türlü vahiy dininden ya da kurumsallaşmış/müesses dinden nefret ettiğini söylenebilir. Edindikleri genel misyon insanların hurafelerden arınması ve doğal hukukun yükselişe geçerek Tanrı korkusu gibi anlamsız korkulara gerek kalmamasıydı.[36]

19 yüzyılın sonunda toplum kent merkezlerinin etrafında birleşmeye başlamıştır. Batı Avrupa sanayileşme ve kapitalizmle belirginleşen bir döneme girmiştir. [37]Avrupa, Aydınlanma'nın ortaya çıkışıyla buyurucu kurallar, katı dinsel inanışları bünyesinde barındıran skolastik düşünceye karşın aklın kutsandığı bir döneme geçişi yaşamıştır. Şüphenin had safhaya çıkarak bütün dinsel ritüellerin sorgulanışı bu çağın en belirgin özelliklerindendir. Batı uygarlığının gelişimindeki önemini koruyan bu dönemin vurgulama yaptığı alanlar arasında insan hakları, akılcılık ve her türlü baskıcı dini, siyasal otoriteye başkaldırı mevcuttur. Çünkü artık bu dönemle bireyin önemi giderek artmıştır. Bundan sonra önemli olan insan ve onun mutluluğudur.

---

[35] Sander, *Siyasi Tarih-İlk Çağlardan 1918'e*, 161.
[36] Robert Nisbet, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, çev. Yusuf Kaplan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2020), 303.
[37] Sam Atkinson (ed.), *Sosyoloji Kitabı*, çev. Tufan Göbekçin (İstanbul: Alfa Yayınları, 2019), 138.

1.3.2 Modern Toplum

1.3.2.1. Modernlik Tanımları

Bauman'ın modernite anlatımından önce modernite kelimesinin kökenine bakmak gerekir. Mevcut ve yakın zamana dair ya da özgü; mevcut ya da yakın zamanı nitelendiren şey çağdaş, eski ya da antik olmayan şey anlamına gelen kelimenin kökeni Latince "modernus"tur. 5. Yüzyılda bu kelime yeni bir anlam kazanarak Roma'nın Hristiyanlık öncesi ve sonrası dönemini ayırmak için kullanılmıştır.[38] Ahmet Demirhan modernlik kelimesini açıklarken kelimeyi seküler kelimesinin "çağdan çağa süregelen; uzun çağlar boyunca devam eden" anlamıyla ilişkilendirir. Daha sonra "uzun zaman dilimi, çağa ait olan, ebediyetin zıttı" gibi anlamlar kazanarak dilimizdeki çağdaşlaşmaya yakın bir anlam kazanmıştır."[39]

Modernite eskiye karşı yeni, geleneğe karşı kendi getirdiği değerleri üstün tutar. Yenilik ve ilerleme modasıyla hayatın her alanını tanzim etmeye çalışır. Modernite bu anlamda ekonomik, politik, kültürel ve toplumsal değişimlerdeki karmaşık süreçlerle karakterize edilen ve geleneğin karşıtı yeni bir toplum biçimi şeklinde ortaya çıkan sistem olarak tanımlanabilir.[40] Eskiye karşı yeni tartışmalarını da buradan yakalayabiliriz. Zamansal üstünlük farklı üstünlükleri de getirir mi, kültürel gelişmeler ve bilimsel ilerlemeler bu üstünlüğü sağlar mı? Tartışmanın burası iki ayrı düşünsel kampa göre değişiklik göstermektedir. Modern kelimesi sıfat olarak katıldığı tamlamaya olumlu anlamlar yükler. Modern bilim, modern hukuk vb gibi. Çağdaş, yeni, zamana uygun, gelişmiş anlamlarını çağrıştırır. Karşıtı ise ilkel, eski, kötü, gelişmemiş, vb. anlamları kapsar.[41]

Giddens'a göre modernleşme "*on yedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan sonraları neredeyse tüm dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine*

[38] Ahmet Demirhan, *Modernlik* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 17.
[39] Demirhan, *Modernlik*, 15.
[40] Koyuncu - Günerigök, *Bauman ve Postmodernite*, 22.
[41] Mehmet E. Şimşek, *Modernite, Postmodernite ve Bauman* (İstanbul: Belge Yayınları, 2016), 17.

işaret eder."[42] Modernleşmenin tüm toplumsal yapıyı etkilemesi ve başlangıç yeri olarak Avrupa'ya işaret etmesi Giddens ile Bauman'ın ortak noktasıdır. Farklı modernite tanımlamalarının ortak yönü belli bir tarihsel nokta verilmek üzere toplumda eskiye karşı yeni anlayışının tüm yaşamsal süreçlerde etkisini göstermesidir.

Bauman, modernitenin tartışmalı bir konu olduğunu, hatta bu tartışmanın kısır bir tartışma olduğunu söyler. Herkes kendi görüşünü ortaya koymakta serbest olmalıdır ki esas konuşulması gereken konuşulabilsin. Modernite ne zaman başladı sorusu da belirli bir netliğe sahip değildir. Bir nesnenin yaşını ciddi şekilde konuşulmaya başladığında nesne gözden kaybolmaya başlar. Bu yüzden şu anda modernliğin içinde bu soruya cevap vermek zordur[43]. Bauman'a göre modernlik:

> "*Batı Avrupa'da, XVII. Yüzyıldaki bir dizi derin toplumsal, yapısal ve entelektüel dönüşümle başlayan ve Aydınlanmanın gelişmesiyle kültürel bir proje olarak; -kapitalist ve daha sonra da komünist endüstri toplumunun gelişmesiyle de toplumsal olarak kurulan bir yaşam biçimi olarak olgunluğa erişen tarihsel bir dönemdir."*[44]

Buradan anlaşılacağı üzere modernite üzerinde tartışmalar bakış açısına göre değişmektedir. Bauman kendisi de farklı kitaplarında farklı yönlerine işaret eden modernlik tanımları yapmıştır. Bauman modernite ile modernizmi ayırarak modernizmi 20. yüzyılın başında olgunlaşan ve geriye bakıldığında (aydınlanma ile analojik olarak) postmodern bir "proje" ya da postmodern durumun ilk belirtilerinin çıktığı evre olarak görebileceğimiz entelektüel (felsefi, edebi, sanatsal) bir akım olarak tanımlar. *"Modernizm akımında modernlik, bakışını kendine çevirdi ve nihayetinde kendi imkansızlığını açığa vuracak ve böylelikle postmodern yeniden değerlendirmeye yol açacak olan kendinin farkında olma ve keskin bir görüş meziyetlerini kazanmaya çalıştı."*[45]

---

[42] Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994), 9.
[43] Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, çev. İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 15.
[44] Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, 15.
[45] Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, 15.

1.3.2.2 Katı Modernite

Bauman, Karl Marx gibi insan toplumundaki her yeni aşamanın bir öncekini temel aldığına inanır. Bu nedenledir ki akışkan moderniteyi anlamak için önce katı moderniteyi tanımlamak gerekir. Katı moderniteyi ilerlemeci ve tek yönlüdür. Aklın liderliğinde aydınlanmacı ilkelerin gerçekleşmesi süreci olarak görülebilir. Bilimsel anlayış devreye girerek sosyal ve doğal dünya bilgisi değişmiş ve aklın bu alanlarda kontrolü artmıştır.

Bauman, katı moderniteyi düzenli, rasyonel, öngörülebilir ve görece istikrarlı görür. İnsan etkinlikleri ve kurumlar bürokratik yollarla düzenlenmiştir. Bürokrasi, çok sayıda insanın eylemleri ve etkileşimlerini düzenlemek için etkili bir yol olmakla birlikte insanın, insan olma özeliğine aykırı olması nedeniyle de negatiftir. Katı modernitenin diğer önemli bir özelliği ise sosyal yapılardaki dengenin yüksek seviyede olmasıdır. Bunun sonucu insanların görece istikrarlı normlar, gelenekler ve kurumlarla ayakta kaldığı anlamına gelir. Toplumsal değişimler görece düzenli ve rasyoneldir. Ekonomi iyi koşullar sunduğu için insanlar doğdukları yerde kalma eğilimi gösterirler.[46] Bu istikrarı getirir ve düzenin sabit kalmasına katkı da bulunur.

Bauman, Yahudi kimliğine sahip olması sebebiyle modernitenin-kendi tabiriyle- istenmeyen otları olmuştur. Modernite okuması da Bauman'ın biyografisinden çok izler taşır. Bu nedenle onun düşüncelerini nesnel olmamakla değerlendirenler olmuştur. Bauman'ın gözünden modernite kabaca rasyonel aklın her şeyin düzenini ve kuralını belirlediği bir sistemdir. Modernitenin en temel vasıflarından biri Bauman'a göre iktidar/bilgi sendromudur. Bu sendrom önceden tasarlanan bir düzen modelini topluma uygulayabilecek gerekli yetki ve araçlara sahip bir devlet iktidarı ve bu tasarımı oluşturacak gerekli uygulamaları içeren özerk bir söylemin birlikteliğini içerir. Bu söylem ile devlet iktidarının birleşmesi moderniteyi doğurur. [47]Yasa koyucu olarak adlandırdığı kişiler ise bilginin yönetimini iktidar adına yaparlar. Felsefeciler,

[46] Atkinson, *Sosyoloji Kitabı*, 138-139.
[47] Zygmunt Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, çev. Kemal Atakay (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), 9.

edebiyatçılar ve bilim adamları gibi zümrelerden oluşan bu gruba modern toplumda entelektüel denir. Entelektüelin tanımını Bauman şu şekilde yapar:

> *"Entelektüeller ulusun zihnini etkileyip politik liderlerin hareketlerine biçim vermek suretiyle siyasal sürece doğrudan müdahale etmeyi ahlaki sorumlulukları ve kolektif hakları olarak gören romancıların, şairlerin, sanatçıların, gazetecilerin, bilim adamlarının ve toplumca bilinen başka kişilerin oluşturduğu karışık bir topluluğa verilen isimdir."*[48]

Entelektüelin birçok tanımı vardır. Bu tanımlardaki ortak özellik ise tanımı entelektüellerin bizzat kendilerinin yapmalarıdır. Bu durumda biz-onlar, burası-orası ve içerisi ve dışarısı gibi bir ayrım vardır. Bauman, Tocqueville'den alıntı yaparak 18. yüzyıl itibariyle Fransız kamuoyunda değişen algıyı özetlerken, aristokrasinin eskiden yazarların ne yazacağına karar verdikleri bir toplumsal kesim olarak görür. Soylu sınıfın değişimiyle birlikte yazarlar artık özerk bir konuma kavuşup kendi gündemlerini kendilerinin belirlemiştir. Bauman bu kronolojik sıralamaya katılarak saray önündeki bu rol değişimini; Tocqueville'nin öne sürdüğünden daha karmaşık olarak görür. O yazarlar kamuoyunu yönlendirmekle kalmayıp kamunun kendisi olmuşlardır. İktidarla müzakereye gidecek bir otorite kazanmışlardır. Burada değişim sadece soylular sınıfında olmamış, siyasetin doğası da değişmiştir. Yazarlar bir otorite olarak görülmüştür.[49]

Yeni politik zemin daha çok localarda, derneklerde kafelerde bir araya gelen entelektüel toplulukların oluşturduğu sosyal zemindi. Burası siyasi kontrol mekanizmalarından uzak durabiliyor ve pratik eylem meselelerini farklı bir gözle bakabiliyorlardı. Siyasal meseleleri mümkün olanın yapılması olarak değil, ilkeler çerçevesinde ele alıyorlardı. Görüşlerin sınanabilirliği ise eyleme geçilebilir olmaktan ziyade tartışmaya katılan öteki benzer katılımcıların görüş birliği idi. Bu yolla Rönesans ölçeğinde devrimsel bir

[48] Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, 7.
[49] Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, 45.

değişim meydana geldi: Mutabakat[50]. Böylelikle dışsal hakikat anlayışı yerine insanların birlikte anlaşarak belirlediği bir hakikat anlayışı doğmuştur.

Modernlik öncesi Avrupa'da aristokratlar silahlara ve idari denetime bağlı olarak hakimiyeti ellerinde tutuyorlardı. Kilisenin dikey yapısı ise düşünürlere aşkın ve kesin hakikat zemini sağlıyordu. Reformasyon bu dikey yapıyı sarsmıştı. Tanrısal hakikate ise çok anlamlılığı getirmişti. Dinsel kesinlik yerini Philoncu bir şüpheye bıraktı. Bu hakikat krizi entelektüellerin mutabakat çözümüyle aşılmıştır. Hakikatin kendisi, devlet iktidarının gözetiminden ve Kilisenin buyurganlığından sıyrılmıştır.[51] Bauman hakikatin tanrısal boyuttan insanın kendisine inmesini şu şekilde özetler:

> *"Hakikat insan yapımıdır, insan aklı en üstün otoritedir, insan insani gerçekliğin düzenleyici gücü olarak kendine yeterlidir; gerçekliğin kendisi, insanın -iyi ya da kötü- iradesine göre yapılmaya, bozulmaya, yeniden yapılmaya hazır ve esnektir."*[52]

Modern toplumun bilgi kaynağı değişmiş, insan her şeyin ölçütü haline gelmiştir. Uygarlık tarihinin belirleyici dönüm noktası insan faktöründe rasyonel ve gelenek karşıtı ruhun ortaya çıkışı olmuştur. Buna ilişkin iki ana özellik, modern bilimin evrimi, iktisat ile olan karşılaştırmalı modern ilişkisi ile bireysel hayatın modern organizasyonunun gelişimidir.[53]

Dünyaya ilişkin tipik modern görüş onun özünde bir bütünlüğe sahip olduğu şeklindedir. Bu bütünlük olaylara açıklama getirme, tahmin ve denetim aracı işlevi görür. Denetimin buradaki anlamı doğaya egemen olma, toplumun planlanması ve tasarlanmasıdır. Denetimde etkili olmak için yeterince bilgi sahibi olunmalıdır. Bu bilgi laboratuvar veya toplumsal pratiğin bilgisi ile elde edilir. Bilgi ne kadar nesnel ve

---

[50] Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, 48.
[51] Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, 46-47.
[52] Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, 48.
[53] Zygmunt Bauman, *Hermenötik ve Sosyal Bilimler*, çev. Hüseyin Oruç (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 99.

evrensel koşula uygunsa o kadar üst sınıfsal bilgi kabul edilir. Ama bilgi belli bir zaman ve mekân ölçeğinde geçerli ise bu onu alt bilgi sınıfına sokar.[54]

1.3.2.3. Avlak Bekçisi ve Bahçıvan

"Avlak bekçisi ve bahçıvan" Bauman'ın modern toplum ile öncesini ayırmada kullandığı bir metafordur. Bahçe, modern toplumu imgeler iken geleneksel toplum ise avlak bekçisi ile betimlenmiştir. Bauman, 17. yüzyılda ivme kazanan ve 19. yüzyılın başlarında Avrupa yarımadasının Batı ucunda tamamlanmış kültürü, bahçe kültürü olarak isimlendirir. Bu başarılı süreç sayesinde Avrupa gıpta edilir hale gelmiştir. Bahçede önemli olan rol bahçıvana aittir. Avlak bekçisi rolünü bahçıvana bırakmıştır. Bekçinin avlak üzerinde herhangi bir müdahalesi yoktur. Sadece avlağın varlığını devam ettirerek, vasilerinden ne gördüyse o şekilde yaşarlar. Tek sıkıntı kaçak avcıların ete dahil olmasıdır.

Avlak bekçileri yaşamları idare etme konusunda insani yetilerine inanmazlar, doğal olarak dindar kimselerdir. İçinde yaşadıkları kültüre dair bir tasarım sahibi olmadıklarından bu dünyanın kökeni, kendine yeterliliği ve var olan duruma biçim verme gibi yetilerden yoksundurlar. Vahşi kültürün kendiliğinden işleyişine müdahale edilmediği için dokunulmazdır. Bu yüzden dünyanın düzeni insan üstü görülür. Tanrı'nın yaratısı ve insan üstü gözetimle kollanan bir dünyadır. Moderniteye uzanan en önemli nokta toplumsal düzenin mutlak ve insan denetiminin ötesinde bir şey olmayıp kendi mutabakatına dayanan bir tasarım olmasıdır[55].

Modernite bahçıvan model üzerine kurulmuştur. Modernite öncesi yönetici sınıf avlak bekçisiydi. Modernite vahşi kültürden bahçe kültürüne geçiş sürecidir. Bahçe kültürüne geçme nedeni bunun yeni keşfedilmesi değildir. Avlak bekçilerinin üretim kapasitesini temin etmede beceriksizliği ve güvenlik problemiydi. 16. yüzyılda küçük ve denetlenebilir olan dünya büyük bir baskı altına girmişti. Artan nüfusla beraber

[54] Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, 10.
[55] Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, 65-66-67.

yoksulluk, aylaklık hissedilmeye başlanmıştı. Toprak mülkiyetinin yeniden düzenlemesi ve tarım teknolojileri köy cemaatinin tamamına iş ve yiyecek bulmayı engellemiştir.

Bauman, modern çağın eşiğindeki insanın korkularla örülü olarak görür. Yaşanan salgın hastalık ve savaşlardan dolayı ölüm korkusu, doğaya karşı hükmedememe korkusu gibi yeni dünyanın getirdiği korkular insanın güvenlik ihtiyacını artırmıştır. Bu korkuların temelinde olan korku ise belirsizliktir. Yeni toplumda ortaya çıkan aylak, dilenci ve bohemler toplum tarafından cüzzamlı, hastalık taşıyıcı ve hırsız olarak görülüyordu. Modern öncesi toplum güvenliğini herkesin birbirini tanıyarak ve birbirlerine psikolojik ve fiziksel destek olarak sağlıyorlardı. Ama yabancı nüfusunun artmasıyla bu mekanizma işlevselliğini yitirmiştir. Mekânın genişlemesiyle bu dayanışma türü eski geçerliliğini yitirir. Çünkü sabit ve istikrarlı bir ortamda bunlar geçerlidir.[56]

1.3.2.4. Modernitenin Olumsuz Sonuçları

Modernliği en iyi tanımlayan ikilem kaos ve düzendir. Kaos yeri belirlenmeyen karmaşanın adıdır. Düzende ise müphemlik yoktur. Modernizm için düzen asıldır. Modernizm düzen tasarlama ve müphemliği bertaraf etme projesidir. Bütün düzen itkileri de enerjisini müphemliğe duyulan nefretten alır. Bauman'a göre modernizmin düzenleme projeleri daha fazla müphemlik doğurmuştur. Sorun çözme yeni sorunlar üretir; düzenleme faaliyetleri yeni kaoslar oluşturur. İlerleme, her şeyden önce dünkü çözümlerin rafa kalkmasını içerir.[57]

> *"Aklın duygulara ya da hayvanca içgüdülere karşı, bilimin dine ve büyüye karşı, hakikatin önyargıya karşı, doğru bilginin batıl itikada karşı, düşünmenin eleştirel olmayan varoluşa karşı, rasyonelliğin duyguların egemenliği ile göreneğin yasasına karşı yürüttüğü zorlu, ancak zaferle sonuçlanan bir savaşım. Böyle bir kavramsallaştırma içinde, modern çağ kendisini her şeyin ötesinde Aklın ve*

[56] Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, 72.
[57] Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, 29.

rasyonelliğin krallığı olarak tanımlıyordu; buna bağlı olarak öteki yaşam biçimlerini her iki bakımdan da eksik görülüyordu."[58]

Alıntılanan metninde görüldüğü gibi modernite ikili karşıtlıklar çağıdır. İnsan doğasına rağmen aklın egemenliğini ister. Doğal olan, kendi halinde kalan her şeye aklın el atıp düzenlemesi, kategorize etmesi gerekir. Bu yüzden avlak bekçisine karşı bahçıvan devreye girer. Bu kavramsallaştırmalar olumludur. Bauman bu yönüyle modernitenin getirilerini benimser ama tek yetkili olan akıl adına müdahale biçimlerine karşı çıkar.

Freud etkisiyle oluşan bir görüşe göre modernlik, "gerçek" ilkesini "haz" ilkesinin üstünde tutarak özgürlük ve mutluluklarının bir kısmından güvenli ve huzurlu bir çevre için vazgeçilmesidir. Doğal duyguların bastırılmasının bir sonucu elbette olacaktır. Modernitenin bedeli yüksek oranda psikolojik ve nevrotik rahatsızlıklardır. Uygarlık kendi hoşnutsuzluklarını üretir. Bireyi toplumla çatışma içine sokar.[59]

Bauman, modernitenin, kendi kendini incelemeyi engelleme noktasında tuhaf bir kapasiteye sahip olduğunu düşünür.[60] Kendini yeniden üretme mekanizmalarını öyle bir yanılsamalar örüntüsüyle sarar ki; bu sansürler olmadığında modern mekanizmalar gereği gibi işlemiyordur. 19. yüzyılın sonuna doğru modernitenin getirilerinin yanında götürüleri de olduğu konuşulmaya başlanır. Bu büyük başarının bedeli vardır. Entelektüel seçkin kesim aklın krallığının gerçekleşmede geciktiğini net olarak görmektedir. Bu krallığının hiç gerçekleşmeme ihtimali de vardır.[61]

Modernlik ulaşabileceği şeye ulaşmak için, önüne ulaşılamayacak hedefler koymak zorundadır.[62] Bu ilerlemeci yönü modernitenin güvenliksiz yönü olmuştur. Bauman, *Retrotopya*'ya ilerlemeye dönük düşüncelerini Walter Benjamin'in Tarih Meleği alegorisiyle açıklar. Tarih Meleği geçmişin enkazlarını toparlamak isterken gelecekten

---

[58] Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, 136.
[59] Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, 138.
[60] Zygmunt Bauman, *Postmodern Etik*, çev. Alev Türker (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 12.
[61] Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, s. 137.
[62] Bauman, *Postmodern Etik*, 12.

gelen ‘ilerleme’ fırtınası onu geleceğe doğru iter. Yüzü geçmişe dönüktür ama yönü geleceğe doğrudur. 100 yıl sonra aynı melek bu sefer yön değiştirirken betimlenir. Meleğin yüzü geçmişe dönmeye başlamıştır. Kanatları korkulan ve peşinen ön görülen geleceğin cehenneminden geçmişin cennetine doğru esen fırtınayla geriye doğru itilmektedir. Meleğin değişen yönü Bauman için geleceğin güvenilmezliği ve yönetilemezliği nedeniyle artık geçmişe doğrudur. Aradan geçen yüzyıl da modernitenin sonuçları çok daha net görülmüştür.[63]

Modernitenin parçalanmış ve süreksiz oluşu insanları nostalji duygusuna sürükleyebilir. Nostaljiyi başka bir yer ile kurulmuş oldukça geniş bir duygusal ilişkidir. Geçmiş daha korunaklı ve güven verici gelmeye başlar. Bauman’a göre ulusal sembollerin ve mitlerin tekrar uyanışı geçmişe ait bu özlemin karakteristiği olabilir. Bauman küresel nostalji çılgınlığının yavaş yavaş ilerleme çılgınlığı salgınından bayrağı devraldığını düşünür.[64]

1.3.3 Postmodern Toplum

Postmodern tartışmaların başladığı 1950’li yıllarda herkesin hemfikir olduğu konu başka bir modernlik biçimi ile karşı karşıya olduğumuz idi. İlerleyen yıllarda ise en ihtilaflı tartışma konularını modernite-postmodernite tartışması oluşturmaktaydı. Son 50 yıldır tartışılan bir konu olarak postmodernizm denildiğinde akla gelen tartışma konuları; küreselleşme, tüketim, eğlence görsellik, internet, cep telefonu, hız vs. gibi kavramlardır. Postmodernizm, moderniteden kesin bir kopuşu değil, ona belli bir mesafeden bakarak eleştirel bir süreci veya hesaplaşmayı belirtir.[65]

Postmodernizm, modernizmin devamı mı, yoksa ona karşı bir dönem mi? tartışmasının bazı haklı sebepleri vardır. Modern dönemde tek tip anlayışın hakim olduğu, araçsal aklın her şeyi biçimlendirdiği toplumda, toplum dışı unsurlarda biriken enerji postmodernite ile karşımıza çıkmaktadır. Postmodern toplum haz odaklı bir toplumdur. Modern toplumun aşırı kontrolcü yönünün sonucu olarak bu noktaya varmıştır. Bir

[63] Zygmunt Bauman, *Retrotopya*, çev. Ali Karatay (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2018), 9.
[64] Bauman, *Retrotopya*, 11.
[65] Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: Sentez Yayınları, 2012), 228.

yandan ulus devlet önemini yitirirken bireyselliğin önem kazanmasıyla özgürlük ön plana çıkmıştır.

Modernite iktidar ile bilginin birleşerek topluma biçim vermesiyken, bu bağın kopması ve her iki alanın geçirdiği değişimle birlikte bugün belli bir dünya görüşünü ve onunla bağlantılı olarak entelektüel stratejilerin değişimi postmoderniteyi oluşturur.[66] Bauman için postmodern toplumun belirleyici bir özelliği modern dönemi niteleyen (ve artık ütopik olarak küçümsenen ya da totaliter olarak suçlanan) birçok hedefin itibarını düşürmesi, onlarla alay etmesi ya da bunları toptan reddetmesidir.[67]

Bauman postmodernliği yanılsamaların olmadığı modernlik olarak tanımlar. Bu yanılsamalardan kasıt insan dünyasının karışıklığının er ya da geç aklın düzenli ve sistematik hakimiyetine bırakarak çözüleceğine inanmaktır. Postmodernlik bu karışıklığı kabul etmektir. Postmodernlik dünyanın büyüsünü bozmak için girişilen ve sonunda sonuçsuz kalan modernliğin çabalarından sonra dünyayı yeniden büyülü hale getirme çabalarıdır. Modernliğin aşırı rasyonelliğine karşı postmodernizm duygulara itibarı yeniden vermiştir. Duygular yararlılık ve amaç açısından açıklanmış hatta irrasyonel sempatiler meşrulaşmıştır. Modern aydınlanmanın en ağır korkusu olan boşluk korkusu körelmiş ve yatışmıştır.[68]

1998 yılında yazdığı *Küreselleşme'*de Bauman, toplumumuzu tüketim toplumu olarak tanımlar. Peki tüketim sadece bu topluma has bir özellik midir ki bu isimle özdeşleşmiştir? Tabi ki her toplumda üretim ve tüketim vardır ama eskiden filozofların hakkında tartıştığı "çalışmak için mi yaşıyoruz ya da yaşamak için mi çalışıyoruz" problemini "tüketmek için mi yaşıyoruz yoksa yaşamak için mi tüketiyoruz"a çevrilmiştir. Bu durum toplumu, kültürü ve bireysel hayatı etkileyen derin sonuçlara sahiptir. Bauman bu durumu önceliklerin yer değişmesi olarak görür.

---

[66] Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular,* s. 9.
[67] Zygmunt Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, çev. İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019), 232.
[68] Bauman, *Postmodern Etik,* 51-52.

Eski modern toplum üyelerini asker ve üretici olarak ayırırdı. Postmodern evrede toplum endüstriyel işgücüne ve askere ihtiyacı kalmadığı için üyelerini tüketici olarak görmüştür. İyi işleyen bir tüketim toplumunda tüketici baştan çıkarılmaya arzu duyan kişidir.[69] Tüketim endeksli toplumun en büyük sorunu bir arzu nesnesinden diğerine geçerkenki zamanın uzunluğudur. Bu süre ne kadar aza indirilirse yeni hevesler peşinde koşan tüketici sürekli tüketme halini devam ettirebilir.

Tüketim ve kimlik ilişkisi postmodernitede güçlenmiştir. Tüketim, mallarının satın alınmasının ötesinde öz kimliğin oluşumunda merkezi öneme sahiptir. Katı moderniteyle geride kalan sabit kimlikler, yeni dönemde yaşam tarzı koçları, beslenme uzmanı, terapistler gibi çeşitli rehberlik kanallarına ihtiyaç duyar. Öz-kimlik birey açısından tarihte eşi görülmemiş bir sorun haline gelmiştir. Birey sürekli huzursuz ve kendini sorgular haldedir.[70]

Bauman modern dönem ile postmodern dönemi değişen tüketim alışkanlıkları üzerinden şu şekilde okur: Modern dönem hesaplayarak harcama dönemi olarak tasarruf defteri ile sembolleşirken hazzın ertelenmemesini salık veren post modern dönem ise kredi kartı ile anılır.[71] Kredi kartlarıyla bir şeylerin alınması daha kolay, daha hızlı ve önemli ölçüde daha kullanışlıdır. Nakit olarak almak ise belli bir disiplin, birikim ve süre ister.

Foucoult modern toplumu anlamada önemli bir yer tutar. Onun modern toplum analizi post-yapısalcı olarak okunmasına sebep olmuştur. Modern toplum bireyi okul, hapishane ve hastane gibi yapılar ile tek tipleştirip normal insan çıkarma hedefindedir. Pişman olmuş suçlu, iyi bir öğrenci, iyi asker modern toplumun hedeflediği mamullerdir.[72] Post yapısalcılık yapının bütünden ziyade parçanın önem kazanmasıdır.

---

[69] Zygmunt Bauman, *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 99-100.
[70] Atkinson, *Sosyoloji Kitabı*, 142.
[71] Zygmunt Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, çev. İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018), 15.
[72] Şimşek, *Modernite, Postmodernite ve Bauman*, 121.

Postmodernizmle yakın dönemde çıkan post yapısalcılık dönemin epistemolojik tavrını oluşturur.[73]

Bauman modernite eleştirileri nedeniyle ve bir dönem düşüncel mevziisi de olan postmoderniteyi benimsemiş biridir. Ancak son dönem çalışmalarında bu durumun değiştiği gözlenmektedir. Bauman geç dönem yazılarında, eleştirel sosyolojinin postmodernite hakkında kafa karıştırıcı ve birbiriyle çelişen yorumlarla dolu olduğunu yadsınamaz bir şekilde görür. Daha da önemlisi Bauman'ın anlam dünyasında postmodernite ile postmodernizm terimleri birbirine karışmıştır. Özellikle postmodernite kavramının, modernizmin sonuna işaret ettiği şekilde anlaşılmasıyla Bauman kendisini çelişkili bir durumda bulmuştur.[74]

Postmodernitenin bir aşırılık kültürü olduğunu düşünen Bauman, 2000'lereden sonra Postmodern dünyaya dair eleştirileri artırır. Küreselleşmenin dünyayı bir bütün haline getirdiğini, kozmopolitanizm ruhunun her yeri kuşattığını, kapitalizmin yeni bir aşamaya ulaştığını ve bunun sonucu olarak bireysellik ve tüketim olgusunun daha çok ön planda olduğunu vurgulamaktadır.[75]

1.4. AKIŞKAN MODERNİTE KAVRAMI

Bauman'a göre modernlik bitmemiş, hal değiştirmiştir. Katı modern dönemden akışkan modern döneme geçilmiştir. Belirsizlik ve sürekli değişim hali yaşadığımız insanlık durumunun en bariz görünümüdür. Bauman, modernitenin bu sürekli değişen halini Proteus mitolojisine benzetir. Poseidon'un oğlu olan Proteus bazen bir deniz tanrısı bazen de bir yaşlı denizcidir. Denizin hareketliliğini ve esnekliğini ifade etmek için kullanılır. Yüz yıl önce modernlik demek mümkün olan en üst mükemmellik aşamasına

[73] Koyuncu - Günerigök, *Bauman ve Postmodernite,* 24.
[74] Koyuncu - Günerigök, *Bauman ve Postmodernite,* 104.
[75] Koyuncu - Günerigök, *Bauman ve Postmodernite,* 103.

ulaşmaya çalışmak iken şu an modernlik sonu gelmeyen bir gelişme süreci ve ulaşabilecek nihai bir amacın ve böyle bir isteğin olmaması demektir.[76]

Bauman, yaşadığı zamanı eski yöntemlerin işe yaramadığı şu anki insanlık durumuna eski yaşam kiplerinin uygun olmadığını ifade ederek bu dönemi bir fetret dönemi olarak tanımlıyor. Bu yeni döneme dair kafasını en çok kurcalayan şeyin bu dönemin bir felaket habercisi mi, yoksa bir geçici ve kısa süreli çözüm olarak bir arada yaşama formülü mü? olduğudur.[77] Modern yaşam biçimlerinin ortak özelliği kırılganlıkları, geçicilikleri, risklere açık ve sürekli değişime eğilimli olmalarıdır.

Bauman'ın konuları ele alış biçiminde en dikkat çeken şeylerden biri onun metaforlara, hikayelere ve insanlık tarihinin en eski anlatıları olan kıssa ve mitlere yer vermesidir. Akışkan metaforu, maddenin hallerinden hatırlayacağımız katı, sıvı ve gaz şeklinde üçe ayrılan ve maddenin şekil alma halini etkileyen formlardır. Katılar sabit iken sıvılar ve gazlar esnek ve girdiği kabın şeklini alma özelliklerine sahiptir. Her an değişime açık, sabit bir mekân ve zamana ait değillerdir. Bauman'ın kullandığı akışkanlık tabiri de buradan hareketle yaşadığımız toplumsal hali anlatmaya yardımcı metafor olarak ele alınmıştır. Sabitlik ve keskin sınırları ifade eden katı metaforunu ilk olarak Karl Marx'ın *Komünist Manifesto*'*sunda* "Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan her şey ayaklar altına alınıyor." cümlesinden hatırlayabiliriz.[78] Akışkanlık metaforunu küreselleşme bağlamında son dönemlerde George Ritzer da Bauman'a yakın şekilde kullanmıştır. *Küreselleşen Dünya* adlı kitabında bu konuya yer vermiştir. [79]

Maddenin en düzenli hali katılardır. Çünkü tanecikler arasında en az boşluğa sahip haldir. Sıvıların en büyük özelliği ise akışkan olmasıdır. Akışkanlık özelliği kolay hareket edebilmeyi sağlar. Küreselleşme döneminden önce sabitlik ve yerinde kalma niteliğine sahip olan pek çok şey vardır. Bu durumu katı metaforuna uygun görebiliriz.

---

[76] Zygmunt Bauman, *Akışkan Modernite*, çev. Sinan Okan Çavuş (İstanbul: Can Yayınları, 2019), 13.
[77] Bauman, *Akışkan Modernite*, 12.
[78] Friedrich Engels - Karl Marx, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan (İstanbul: Yordam Kitap, 2014), 42.
[79] Bağrıyanık, *Katıların Akıntıya Kapıldığı Dünya*, 11.

İnsanlar ya doğdukları yerlerde yaşıyorlardı ya da daha uzağa gitmeye cesaret edemiyorlardı. Buna bağlı olarak ilişki ağları da sınırlıydı. Maddi olarak nesneleri ele aldığımızda tabletler, gazeteler gibi bulundukları yerler ile sınırlı kalmıştır. Mekan anlayışı hem doğal sebeplerle dağlar, nehirler gibi hem de insan yapımı surlar ve duvarlar gibi belli bir sabitlikte sınırlı kalmıştır. Katı toplum özelliği olarak görebileceğimiz bu durum birkaç boyutta bilginin yayılmasının önündeki engeller olarak görülür. Sabitlik de bu şekilde kendini idame ettirir.[80]

Sıvıların katılar gibi belirli şekilleri yoktur. Bir bakıma ne mekânsal ne de zamansal olarak belirli bir konumları vardır. Katılar için ise zamanın bir önemi yoktur. Atomik düzeydeki güçlü bağları onları sabit tutarak korur. Oysa akışkanlar belli bir şekli uzun süre koruyamazlar. Her an şekil değiştirmeye hazır ve akış halindedirler.

Akışkanlar için önemli olan zamanın akışıdır. Çünkü kapladıkları yer sürekli değişir. Akışkanları tanımlamak fotoğraf çekmek gibidir. Süreli tarih ve zaman bilgisi gereklidir. Akışkanlar çok kolay yer değiştirir. Akarlar, damlarlar, dökülürler, taşarlar. Hareket etmeleri çok kolaydır. Engellerin etrafını dolaşırlar, bazılarını içlerinde eritirler, bazılarının içlerine sızarlar. Hareketleri durdurmak çok zordur. Katılarla temasa geçen sıvılar hiç bozulmazken, katılar az ya da çok bir değişime uğrarlar. Bu hareketlilik onların hafif ile yan yana düşünmemizi sağlamıştır. Hafifliğin etkisi de hızı akla getirir. Ne kadar yükümüz hafifse o kadar hızlı hareket ederiz. Tam olarak bu nedenlerle Bauman "akışkanlık" kavramını kullanmayı tercih eder.[81] Akışkan modernite sabitliği reddeder, zamanla sürekli değişim gösterir. Engel tanımaz ve engelleri de bir şekilde dönüştürür. Bu hareketliliği dolayısıyla çok hızlıdır.

Peki "modernite bir akışkanlaşma süreci değil miydi?" sorusunu Bauman da sorarak aradaki farkı şöyle açıklar: Özelikle *Komünist Manifesto'*da yayımlanan "Katıların Buharlaşması" sözüyle düşünüldüğünde bu sorunun cevabı bellidir. Yüz elli yıl kadar önceki bu söz değişime direnen ve bunun ancak katı olan her şeyin eritilip berhava

[80] George Ritzer, *Küresel Dünya*, çev. Melih Pekdemir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010), 22-23.
[81] Bauman, *Akışkan Modernite*, 26.

edilerek başarabileceğini söylenmesiydi. Kutsal olanın dünyevileşmesi ise geçmişten ve onun kalıntısı ve tortusu olan geleneğin egemenliğine bir son verilmesi gerekiyordu. Bunun için katıların akışkanlaşmaya karşı durabilmesini mümkün kılan inanç ve bağlılıklardan kurtulmak gerekiyordu.[82]

Akışkan modernliğin en belirgin özelliği sabitliği inkar etmesidir. Bauman akışkan modernite yaklaşımından sonra yaptığı tüm tanımlamalarda bu özelliği betimler. Modern olmak demek durmadan ilerlemek, hareketsiz kalmamak ile eş anlamlıdır. Hazza ulaşmak mümkün olmadığı için sürekli bir sonraki adımda yaklaşma hissini ve süreklilik halini özetler modernite. Tatmin hep gelecektedir ve başarı ona ulaştığımızda tüm cazibesini yitirir.[83] Bu yüzden modernlik oluş halidir. Belirli bir tanımı yoktur. Bu belirsizlikten hareketle sürekli kendine yeni hedefler koyarak ilerler.

Bauman modernizmin hep bir ileriye yürüyüş olarak tanımlar. Bu ileriye yürüyüşten asıl maksat ise moderntenin hep daha çok istediğinden değil, hiçbir zaman yeterince şeye sahip olamadığından kaynaklanan sürekli hareket halidir. Modernliğin doğrusal zamanında sabit olan tek şey kalkış noktasıdır. Hareketin amacı gelecekteki saadet beklentisi değildir, geçmişin memnuniyetsizliğidir. Modernliğin doğrusal zamanında bugün yoktur. Modernite yaşamını sürdüremeyen geçmiş ile var olmayan gelecek arasında kalmıştır.[84]

> *"Modern olmak" demek, modernize etmek demektir -takıntılı, saplantılı bir şekilde modernize etmek; kimlik bütünlüğünü korumak bir yana, sadece "olmak" [to be] değil, tamam olmaktan kaçarak, hep tanımsız kalarak, sonsuza denk "oluş" [becoming] içinde bulunmak. Bir yapının son kullanma tarihi geçip artık işe yaramaz ilan edildiğinde yerine yeni bir yapının konması, bir sonraki gerekliliğe kadar işe yarayacak geçici bir çözümden başkası değildir. Her zaman bir şeyin 'post'u olmak, modernitenin ayrılmaz bir parçasıdır."* [85]

[82] Bauman, *Akışkan Modernite*, 27.
[83] Bauman, *Akışkan Modernite*, 58.
[84] Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, 25.
[85] Bauman, *Akışkan Modernite*, 12.

Modernite tamamlanmamış bir süreçtir. Açık-uçluluk onun en tanımlayıcı niteliği olarak görünür. Modenitenin bu hareketli özölümüne karşın modernite öncesi biçimler durağan ve istikrarlı bir görünüm arz eder[86]. Bunun açıklaması; modern olmak sürekli modernleşme anlamına gelmektedir. Tabiri caizse sonu olmayan yolculuğun içinde yer almaktır. Yolculuk sırasında ise eskiye dair tüm yapıların yıkılıp yerine yenisini yapılmasıdır.

Bauman'ın ifade ettiği gibi akışkan moderniteyi tanımlamak oksimoron bir ifadedir. Çünkü akışkanlık sürekli şekil değiştirmektedir. Onu tanımlamak için katı modernite ile karşıtlık kurmak gerekmektedir. Ancak bu şekilde anlaşılır kılınabilir. Akışkan modernite Aydınlanma ideali olan doğal ve sosyal problemleri çözme fikrini zayıflatır. Katı modernitenin yasa koyucuları olan felsefeciler, akademisyenler, uzmanlar doğru karşısında çok belirsiz bir statüye sahiptir. Bu insanlar çevresel ve sosyo-politik problemlerin çözümü olduğu kadar nedeni olarak da algılanmaktadır.[87] Aşı tartışmaları, nükleer santraller ile ilgili krizler buna örnek gösterilebilir. Bu durum uzmanlara karşı yaklaşımda genel şüpheciliğe ve ilgisizliğe yol açmıştır.

Katı modernitenin bireye sunduğu öngörülebilir ve rasyonel hayatın tersine akışkan modernitede kişiler istihdam, eğitim gibi konularda da değişikliğe açık olmuşlardır. Hayat boyunca tek bir mesleğe sahip olmak yerine değişen kariyer planları daha mümkün hale gelmiştir. İlişkilerde de aynı şey söz konusu olmaktadır. Ömür boyu kavramı eski anlamını yitirmiştir. Toplumsal statüsü veya aile bağları gibi kimliğin geleneksel kaynakları zayıflamıştır. Kimlik inşası da tüketim aracılığıyla gerçekleşmektedir.[88]

Akışkan modernitede; üyelerin davranışlarını, alışkanlıklara ve rutinlere dönüştürme fırsatı dahi bulamadan hızla değiştirdiği yaşam biçimine "akışkan yaşam" denir.[89] Hayatın ve toplumun akışkanlığı birbirini besler. Sabit bir rota sürdürmek mümkün

[86] Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, 141.
[87] Atkinson, *Sosyoloji Kitabı*, 140.
[88] Atkinson, *Sosyoloji Kitabı*, 141.
[89] Zygmunt Bauman, *Akışkan Hayat*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 7.

değildir. Bireysel başarılar da bundan nasibi alır. Uzun süre etkisini koruyup kalıcı ve katı varlıklara dönüşemez. Uzun süreli stratejiler hemen eskir. Geçmişte başarıyla hayata geçirilmiş tecrübelere güvenmek risklidir. Geleceği tahmin etmek değişenlerin sürekli artmasıyla gittikçe zorlaşır. Kısaca akışkan yaşam sürekli belirsiz koşullarda yaşanan kararsız, riskli bir hayattır. Bu hayatın kaygıları yetişememe, gözden kaçırma arkada bırakılma gibi mevcut hıza dairdir. Bir şeye başlamaktan ziyade bir şeyi en kolay ve acısız şekilde bitirmek önemlidir.[90] .

"Hayat mobildir, hızlı akar, değişebilirdir, biçimsizdir, ağırlık merkezinden yoksundur ve kolay bir biçimde kontrol edilemez ve öngörülemezdir."[91] Özetle akışkan modernite öngörülemez, belirsiz ve yüksek risklilerle dolu bir şekilde sürekli hayatın yeniden şekillenen modern dünyadaki bir yaşam tarzıdır. Bauman'ın bu akışkan zamanlar için kullandığı metafor, ince buz üzerinde paten kaymadır. Hızlı olmanın buzlu sulara düşmekten koruması gibi akışkan yaşam formu da hız ile güvenliğini sağlar.

Tüketim ve kredi kartı gibi araçlar akışkan modernitedeki hızın en önemli göstergesidir. Yine mekân algısı devletlerin inşa ettiği büyük duvarlar ve kapılar sabitliğin göstergesi iken yeni dönemde sabit yerin önemi kalmamış dünyanın her yerinden çevrimiçi iletişim kurup işlerimizi halledebilir duruma gelmişizdir. Yaşanılan pandemi ise evden çalışma, online alışveriş, uzaktan eğitim gibi birçok alanda sabit mekanlılığı yıkan süreci hızlandırmıştır

Akışkan modern dönemde toplumsal hayat durağan kalamaz. Modernleşmeli veya son kullanma tarihi geçmiş niteliklerden kurtulmalıdır. Amaç geride kalmamak için sürekli çaba göstermektir.[92] Bu yaşam koşullarında en fazla hareket alanına sahip kişiler başarılı olur. Birden fazla evi olan ve tek bir yerde sabit kalmayan kişilerin bu yaşam labirentini iyi bilmelerinden kaynaklı olarak avantajlıdırlar. Bauman bu yaşam tarzını Italo Calvino'nun *Görünmez Kentler* kitabındaki kentlerden biri olan Eutropia'da yaşayanlara benzetir. Bu insanlar bıkkınlık hissine kapıldıkları, artık işlerine ve

[90] Bauman, *Akışkan Hayat,* 8.
[91] *Sosyoloji Kitabı,* s. 138.
[92] Bauman, *Akışkan Hayat,* 10.

akrabalarına tahammül edemedikleri anda başka bir kente taşınırlar. Yeni bir iş ve yeni hayata geçerler. İlişkilerinin bağlarının gevşek oluşu ve hemen iptal edilmeye hazır oluşu ilkeleridir.[93]

Bu şehrin insanları gibi her şeyden bıkmış insanlar, zayıflayan arzularını güçlendirmek için mistik öğretilere ihtiyaç duyarlar. Sufizm, kabala gibi ezoterik öğretilere her kesimden ilginin görünmesini Bauman bu şekilde açıklar. Maddi yönden zengin ama ruhen yoksul olan bu kişilere "ruhani/spritüel lümpen -proletarya" tipolojisi adını vermiştir. Bu tip hayatta kalmak ve tatmin olmak için yaşar. Mevcut zaman içinde tek kaygıları hemen orada tüketilen ve o anda keyfi çıkarılan şeylerden başka hiçbir kaygıya yer bırakmamaktır. Süreklilikten ziyade hız önemlidir. Sonsuzluk bile belli bir hızla bireysel yaşamlarına sığdırılabilir. Ölümsüz bir evrende ölümlü yaşamın çıkmazından bu şekilde kurtulabilirler. Onlar için hazzın deneyimi önemlidir. [94]

Zamanın daha yavaş aktığı geleneksel dünyada sonsuzluk duygusunu aşmak için reenkarnasyon veya yeniden dirilme gibi çözümlerle ölümsüzlük seçenekleri geliştiriliyordu. Geleneksel dünyada kişinin insan olma yolunda ilerlemesi, günahkâr birinin tövbe etmesi ya da bir kişinin maddi olandan arınması gibi temayül yolculukları zorlu ve geliştirici seçeneklerdir. Sonucunda elde edilen kimlik yeni bir doğuştur. Ama akışkan yaşamda kimliğin bu yeniden doğuşu için bulunulan özveri ve fedakârlık, insanın kendini yontması ve eksikleriyle uğraşması gibi geçmişte gerekli olan şeylere artık gerek yoktur. Artık tüketim yoluyla kimlikler belirlendiği için bir kimliği değiştirmek için tüketim nesnelerinin değişmesi yeterlidir.[95]

Akışkan yaşam, canlı cansız her şeyi tüketim nesnelerine dönüştürür. Nesnelerin işlevleri tüketimle sınırlıdır. İşlevi görüldükten sonra kullanışsız hale gelirler. Atık kültürü de burada başlar. Atıkların imhası ve atık olma tehdidi bu toplumun iki temel korkusudur. Tüketicilerin toplumunda kimse tüketim nesnesi olmaktan kurtulamaz. Akışkan yaşam insanı sürekli kendisini irdelemesi gerekir. Çünkü bu yaşam tarzı

[93] Bauman, *Akışkan Hayat,* 11.
[94] Bauman, *Akışkan Hayat,* 14-15.
[95] Bauman, *Akışkan Hayat,* 16.

insanın kendisine karşı hoşnutsuzluğundan beslenir. [96]Akışkan modernite ile akışkan yaşam birbirini devir daim etmesi için desteklenmiş ayrılmaz bir bütün olmuştur. Sürekliliği çıkartıp hızlı hareket ederek "katı"nın oluşumuna asla fırsat tanınmaz.

Bauman *Akışkan Aşk*'a başlarken "Bu kitabı çağımızın insanına atfediyorum" diyerek o insanı şöyle özetler: "Bağsız adam" akrabalık bağları gibi sabit bağları olmayan ama irtibata geçmek istediğinde tüm insanlar ile ne bulursa onunla bağlanabilen insandır. Aralarında gerçek bir bağ kuramayan insanlar kablolu/kablosuz sanal ağlar ile bağlanmaktadır. Ama bu bağların sürekliliğinin garantisi yoktur. Akışkan modernitede tekrar tekrar bağsız kalınmaktadır. İnsanların aralarında kurduğu bu bağların dayanıksızlığı güvensizlik duygusuna sebep olmaktadır.

Bauman birey olmaktan bahsederken "kararnameyle birey olmuş" ironisine başvurur. Modern akışkan toplumun bireyi kendi farkına vararak birey olmuş değildir. Toplumsal şartlar onları birey olarak görmek ister. Modern ilişkilerin talebi hem güven ihtiyacını

karşılayıp hem de özgürlüklerin ket vurulmamasıdır. Akışkan bireyler ilişkilerin zevkli kısımlarını alıp acıyı ve tatsızlıkları uzak tutmak isterler.[97]

Akışkan modernite prensip olarak belirsizlik ve istikrarsızlığın olduğu küresel topluma işaret eder. Tabii ki dünyanın her yerinde aynı ölçüde modernleşme olmadığı gibi istikrarsızlaştırıcı güçler de eşit dağılmamıştır. Hareketliliğin, zaman ve mekan değişkeninin önemi burada devreye girer. Akışkan modernitede hareketlilik kapasitesi önemlidir. Çünkü refah ve kişisel tatmin arayışını başarıyla gerçekleştirmesini hızlandırır. Turistler buna örnek verilebilir. Akışkan modernitenin imkanlarından en çok yararlananlar, dünyayı serbestçe dolaşabilen, sosyal olarak ayrıcalıklı kişilerdir. Bu kişiler mekândan ziyade zamanda var olur. Ekonomik olarak yaşam standartlarının yüksek olduğu yerlerde bulunabilirler. Öte yandan kaybeden tarafta ise avareler vardır. Bu kişiler ya hareketsizdirler ya da zorunluluk nedeniyle hareket ederler. Tüketim

[96] Bauman, *Akışkan Hayat*, 20.
[97] Zygmunt Bauman, *Akışkan Aşk İnsan İlişkilerinin Dayanıksızlığı*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Alfa Yayınları, 2019), 7-8.

kültürünün dışında yer alırlar. Bu kişiler işsizliğin, yaşam standardının düşük olduğu yerlerde kalırlar. İş aramak için uğraşan yaşam standardının düşük olduğu yere saplanıp kalan kişiler veya savaş ve zulüm nedeniyle ülkelerini terk etmek durumunda kalan mülteciler bu duruma örnek verilebilir. Bauman'a göre akışkan modernitenin temel ayaklarından olan bu göç hareketliliğinin iki ucunda turist ve avare tip örneği yer alır.[98]

Klasik modernite ile yeni modernite (akışkan modernite) arasında iki temel farlılık vardır. Birincisi yanılsamaların yıkılmasıdır. Bu yanılsama ulaşılabilir bir telos olduğu ve gelecekte ulaşılabilecek bir mükemmelliği, her şeyin yerli yerince olduğu, tüm müphemliklerin son bulduğu, her şeyin şeffaflaşacağı, doğaya hükmedilebileceği inancını taşıyordu. İkinci özellik ise modernleştirici görev ve sorumlulukların kontrolün kaldırılması ve özelleştirilmesidir. Daha öncesinde kolektif bir akılla yerine getirilmesi gereken bir iş artık bireyselleştirilerek bireyin inisiyatifine bırakmıştır. Toplumun yasama erki yoluyla gelişmesi adil toplum fikrinden tam olarak vazgeçilmemiş olsa da daha çok insan hakları bağlamında konuşlanan bireyin kendine uygun olan hayat tarzını isteği gibi seçmesi vurgulanmıştır.[99]

Bauman'nın son kitabı olan *Retrotopy*a'da insanca yaşamanın imkanını tartışan biri olarak devletin yönetim kanallarından çözüm beklememektedir. Bireyler olarak yapılabilecek şeylere dair her kesimden insanın kendi geleceğini kurtarmak için diyalog kurmasını önemser. Modern ilerlemecilik ile oluşan geleceğe dair umutların yerini güvensizlik ve öngörülemezlik almıştır. [100]

[98] *Sosyoloji Kitabı*, s. 142.
[99] Bauman, *Akışkan Modernite*, 59-60.
[100] Bauman, *Retrotopya*, 160.

İKİNCİ BÖLÜM

BAUMAN SOSYOLOJİSİNDE DİNİN KONUMU

2.1 TANRI FİKRİ VE TOPLUMSAL İŞLEVİ

Bauman, "Postmodern din?" adlı makalesinde din tanımını yaparak, dinin insanın zayıflığından ve yetersizliğinden kaynaklandığını söyler. Bu yetersizlik duygusu, din üreticileri tarafından sağlanmakta ve böylece din iktidar aracı haline dönüşmektedir.[101]İnsan eksik yönlerini Tanrı'da tamamlamaya çalışmıştır. Dinin iktidar aracı olarak kullanıldığı görüşü ve insan eksikliği ile Tanrı'nın açıklanmasında Marksist etkinin izleri görülür. Bauman başka bir kitabında ise insanın ölümsüzlük ihtiyacını Tanrı'nın baki olmasıyla, sınırsız güç arayışını ise Tanrı'nın Kadir-i mutlaklığı ile aşmış olduğunu söyler.[102]

Tanrı'ya inanmak insanoğlunun kendi yetersizliğinin idrakinden doğmuştur. İnananlar bunun farkındadır ama ateist ve agnostikler bu yetersizliği reddetmeyi tercih ederler. Yetersizliğin iki sebebi vardır: Cahillik ve acizlik. Cahillik insan aklının kavrayamayacağı ama içinde bir miktar mantık olan şeydir. Acizlik ise insan üstü alana ait olan insanın müdahale edemediği süreçleri kapsar. Yetersizliğin toplumsal ve bireysel düzlemi de vardır. Aydınlanma fikri insanın rasyonalizm sayesinde aklını ve teknolojiyi kullanarak doğaya ne kadar hâkim olsa da hiçbir zaman tamamına hakim olamayacağı fikrine karşıtlıktan doğmuştur. Bireysel düzlemde ise artık tam olarak insan türü hakkında neyin bilinebilir olduğu fikri terk edilmiştir.[103]

Bauman Polonyalı eski Cizvit tarikatına mensup bir din adamı olan Stanislav Obirek ile yaptığı söyleşi kitabı *Tanrı'ya ve İnsana Dair'*de monoteizmin sonuçlarını tartışmıştır. 25 yıllık mektuplaşmaya dayanan bu kitap öteki ile diyalog üzerine bir agnostik ile eski

[101] Celal Açıkyol, "Zygmunt Bauman Sosyolojisinde Din", *Yüksek Lisans Tezi*, (2019), 49.
[102] Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, 28.
[103] Zygmunt Bauman, *Tanrı'ya ve İnsana Dair*, çev. Akın Emre Pilgir (Ayrıntı Yayınları, 2021), 51-52.

bir din adamının söyleşmesidir diyebiliriz.[104] Monoteizim sonuçlarında dolayı tek tip tanrı anlayışına karşı olduğunu söyleyen Bauman Tanrı'nın neliği üzerine düşünmekten ziyade insanın sorumlulukları üzerine düşünmeyi önceler. Bu tartışmada monoteizmi konuşurken üstünde durdukları nokta Tanrı'nın tek olmasından ziyade bunun insanlar için bir savaş sebebi sayılması olmuştur. Monoteizm illa tek bir Tanrı'ya ihtiyaç duymaz. Bir tanrılar panteonundan en güçlü çıkan ve diğerleriyle savaşan tanrı da tektir. Bu Tanrı'nın var olma sebebi diğerlerine karşı savaşmaktır. Var olma sebebini ve gücünü savaşmaktan alır. İnsanlar arasında bunun yansıması ise, inanan için aynı Tanrı'ya inandığı kişi kardeş olurken, inanmayan kişi ile arasına duvarlar örmesidir. İnsanların bu köktenci yaklaşımı, hakikate sahip olma otoritesi, ötekine karşı her şeyi yapabilir noktaya getirmiştir.[105] Bu anlamda Bauman, hakikatin İngilizcedeki çoğul yazılan gözlük, ayakkabı kelimeleri gibi çoğul yazılması gerektiğini düşünür. Herkes kendi hakikatinin doğruluğuna inandığı için hakikat enflasyonuna yol açan bir durum söz konusudur.[106] Bauman hakikatin kamplaştırıcı etkisinden çıkıp bu farklılıkların öteki ile diyalog adına bir köprü vazifesi görmesini ister.

Bauman, Yahudi mistisizminde ezoterik bir disiplin olan ve insanın nasıl yaratıldığına dair öğretilerden oluşan Kabala hakkında bazı yorumlara kitaplarında yer vermiştir. Problem olarak karşımızda duran bazı sorunlara bu açıdan yaklaşarak geleneksel bilgiyi yapı söküme uğratmıştır. Yaratılan canlıların çeşitliliği karşısında Tanrı'nın tekliği ve yaratılan dünyanın ahlaki karmaşası içinde Tanrı'nın inayeti gibi paradokslara cevap arar. Yaratılış hikayesi ve Adem'in ilk günahı gibi anlatılarda bu açmazlara dönük anlamlandırmalara gider. Kendi ifadeleriyle devam edersek:

> *"Dünyayı yaratan adım tamamen Tanrı'ya ait de olsa da yaratılışın kendisi en baştan itibaren Yaratıcı ile yarattığı insanlar arasında iş birliği varsaymıştır. ... Dahası Tanrı insanın sahip olduğu potansiyel ve iyiye olan yatkınlığını abartmakla hata yapmamıştır. Dahası insanın deneyimlediği ıstırabın, ilahi beklentileri karşılamadığı için Tanrı'nın (intikamı?) cezası olmadığıdır. Tam aksine yarattığı*

[104] Mustafa Günerigök, "Zygmunt Bauman ve Din: Tanrı, İnsan ve Belirsizlik", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (25 Haziran 2019), 127.
[105] Günerigök, "Zygmunt Bauman ve Din", 132.
[106] Bauman, *Tanrı'ya ve İnsana Dair*, 35.

sonuç Tanrı'nın koruması ve inayeti dışında bir alanın yaratılması olmuş Tzimtzum, Tanrı'nın yarattığı şeyi tamamlamada iş birliği yapması için insanlara gönderdiği bir davetiyeydi; insanlığı varoluşun eş yaratıcıları katına çıkaran bir eylemdi."[107]

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzerine Bauman'a göre yaratılışı bir ceza değil, tanrısallığın dünya sahasında devamıdır. Dünyayı Tanrı'nın inayeti ve korumasının dışında görerek insana tahsis edilmiş bir alan olarak bakar. İnsan yeryüzünde kendisi Tanrı'dır. Bu ona verilen bir lütuftur.

İnsan aklı kaosu kabul etmek istemez. Uzun süre bu durumda yaşayamaz. Bu yüzden anlam yaratma ve açıklamalara ihtiyaç duyar. Geleneksel dönemde bu anlam ihtiyacı fark edilmemiştir. Çünkü anlam soru sorulunca ortaya çıkan bir ihtiyaçtır. Modern dönemde birey olan insanın bireysel olarak, anlama ihtiyacı olmuştur. Bauman'a göre bu anlam yaratma sürecinin ürünü olarak toplumsal yapılar ortaya çıkmıştır. "*Toplum korkudan bir kaçıştır. Aynı zamanda korkunun da üreme zeminidir ve bizi kavrayan pençesi gücünü buradan alıyor*."[108] Geleneksel dönemde Tanrının kutsal düzeni olarak bakılan toplumu Bauman şu şekilde açıklıyor:

"Tanrının gizemli aklı Kaos'un mantıksızlığını örtüyor. Artık burada varlığın kısa/dar zaman/uzamını yaşanabilir kılmayı hedefleyen ilke bu zaman uzamı dayanılmaz kılan sınırların ötesine geçerek bu öteleri yatıştırıyor. Akıl mantıksal ile saçma arasındaki ateşkesi denetliyor. Kaos'a kendi zeminsizliğini/dipsizliğini yalanlayan bir ad veriliyor ve Varlık, kendisini, kendi hedefini ve kendi anlamını açıklama zorunluluğundan affediliyor. İnsani düzen asla, gerek kendi varlığını gerekse de sınırlarını açıklamak için kendisinden başka hiçbir şeyden yararlanmayacağını kabul etmeye zorlanmıyor. Toplum kendisinin yönetmediği şeyleri yönetimini devrettiği sürece, kendi kurallarının geçtiği yerde güvendedir. Hatta bir zaman için bu devretme işini gizli de tutabilir ve kendi yetersizliğini, Tanrı'nın kadiri mutlaklığı kendi kavranmazlığını Tanrı'nın alimi mutlaklığı, kendi

[107] Bauman, *Tanrı'ya ve İnsana Dair*, 25.
[108] Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, 26.

ölümlüğünü Tanrı'nın bakiliği ve kendi dar görüşlülüğünü Tanrı'nın her yerde hazır ve nazırlığı olarak maskeleyebilir."[109]

Buradan anlaşılacağı üzere insan kaosu istemez. İrrasyonel olanı da devreye sokarak boşlukları daha üstün bir güç varsaydığı bir varlığı devreye sokarak anlam bütünlüğüne kavuşabilir. Bu yüzden toplumla din arasındaki bağ Bauman için olumsal değildir. *"Din ve toplum birdir; dinsiz toplum natamamdır ve kendisini hiçbir mahkemede savunamaz. Kendisi anlamsız olsa da bütün anlamların sebebi; kendisi amaçsız olsa da bütün amaçların onaylayıcısı."* [110]

Bir kişi boşlukla yüzleşemiyorsa bu boşluğu göz önünden uzaklaştırmak en mantıklı çözümdür. İşte toplum din üzerinden bu görevi üstlenir. Bu yüzden toplumun Tanrı'ya ihtiyacı vardır. Ama bu Tanrı kişisel bir Tanrıdır. Sadece biraz daha zengin, biraz daha ön görüsü yüksektir. Bu müşahhas Tanrı fikrinin yanında ikinci seçenek olarak Akıl gibi gayrı şahsi bir Tanrı fikri de ikinci en iyi çözümdür. Anlamsızlıkla ancak bu şekilde mücadele edilebilir. Yoksa bir kişinin Tanrı fikri olmadan boşluğa anlam vermesi mümkün değildir. Geleceği nokta Schopenhauer'un dediği "varlık sadece tesadüfidir" noktasıdır.[111]

Toplumsal düzen açısında modern dönem ile geleneksel dönem karşılaştırmasını yaparken Bauman, modern dönem öncesi toplumda düzenin kaynağının Tanrı olduğunu düşünür. Modern hayat, kaosla mücadelesini akılla -yapabildiği ölçüde- yapmıştır. Tanrı varlığı geleneksel hayatta kaosun mantıksızlığını gölgelemiştir. Toplum kendinin yönetemediği şeylerin yönetimini Tanrı'ya devrederek kendini güvende hisseder. Bunu bilinçli bir şekilde yapmasına gerek yoktur.[112]

Modern hayata gelindiğinde anlamın kaynağının değiştiği çok net bir şekilde ortadadır. Bunu sebebini Bauman, modern hayatın insanı birey olmaya zorlaması ve çok hızlı bir yaşam tarzı olmasına bağlar. Dinsel anlam ancak daha durağan ve her şeyin olduğu gibi

[109] Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, 28.
[110] Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, 27.
[111] Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, 28.
[112] Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, 27.

kaldığı bir yaşamda hayata anlam katabilir. Dinsel inançlar yalnızca, anlamla ilgilenmeyi anlamsız kılan deneyim türünü destekler. Yaşamın yaşayanların ellerinde olmadığı ve bir görev olarak bakılmadığı bir zaman diliminde din anlam verebilir. Çünkü dinsel otoriteler sabırsız anne babaların yaptığı gibi sert uyarılarda bulunarak kendilerini sınırlayabilir: Dediğimi yapacaksın, çünkü öyle istiyorum. Çünkü anlam denen istenendir. Ayrıca güdüler, hatta amaçlar arasında seçim yapma özgürlüğü yoksa anlam da yoktur[113]. "*Dinler, yaşamı, yaşayanların ellerinden alarak, can sıkıcı anlam soruları için hiç yeri olmayan bir dünyanın altına kendi imzalarını atmışlardır.*"[114]

Bauman için gelişen moderniteyle birlikte "yaşamın anlamı" ve "kimlik" sorunu genel bir ilgi konusu olmuştur. Dinsel dünya yaşamın anlamına dair bir cevap üretmediği ve sadece yaşamın var olduğu ve bunun yaşanması gerektiğini vurguladığı için şu anki insanın sorularına vereceği bir cevap yoktur. Bu yüzden soru sorulmadığı müddetçe din etkisini sürdürmüştür. Sorulduğu anda ise dinin bir yanıtının olmayışı fark edilecektir.[115]

2.2 DİN VE MODERNİTE

Bauman geleneksel olanın yıkılıp modern dünyanın inşasıyla birlikte değişen süreçlerin dine olan etkisini incelemiştir. Bu bağlamda geleneksel iktidar aygıtı kutsal olan alandan insanın otoritesine geçmiştir. Hukuk sitemi, dinsel zihniyet alanındaki dönüşümler, Kilise'nin mevcut gücünü kaybetmesi ve yoksullara bakıştaki değişimler buna örnek verilebilir. Bauman moderniteyi geleneksel olandan tamamen kopuş olarak yorumlamıştır.

Orta Çağ iman çağıydı ve vahyin buyruğuna iman etmişti. İnsan Tanrı'nın kulu idi. Tanrı ezeli ve ebedi iken insan sonlu ve ölümlü bir varlıktı. Orta Çağ'ın insan nedir sorusuna verdiği cevap bununla sınırlı değildi. İnsan aynı zamanda günah işleyen bir

[113] Zygmunt Bauman, *Ölümlülük Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, çev. Nurgül Demirdöven (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000), 128.
[114] Bauman, *Ölümlülük Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 129.
[115] Bauman, *Ölümlülük Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 130.

varlıktı. Hiyerarşinin zirvesine de dibine de yerleştirilebilir bir konumdaydı.[116] Modern hayatla birlikte birey olan insan yasaların boyunduruğu altında hata yapmaktan uzak görülmüştür. Çünkü yasalar mükemmel şekilde belirlenmiş, insan aklı gelişmiş, hataya yer bırakılmamıştır. Bauman bu durumu modern toplumun kusuru olarak görür.

Orta çağın temel soruları neye inanabilirim, nasıl inanabilirim, nasıl inandığıma nasıl inanabilirim; hakiki imanın kriterleri nelerdir? İken modern dönemde bu sorularla teoloji ilgilenmiş ve bu şekilde entelektüel disiplinler doğmuştur. Moderniteye geçişte Batı toplumunda temel bir ihtilaf gerçeklik kazanmıştır: "Eskiler" ve "yeniler" arasında bu ihtilaftan doğan soruya veya soruna insan sorunu diyoruz. Bu zihinsel dönüşümler insan nedir? sorusu ekseninde gerçekleşmiştir. Orta Çağ'da "Tanrı kimdir?" diye sorulurken insana bir had bildirme ve ölümlüğüne vurgu vardır. Modernite sürecinde insan tanrı olmuştur.[117]

Bauman, "modern çağın eşiğindeki bizler kendimizi yaratılış, vahiy ve ebedi lanet gibi inançlardan kurtarmış durumdayız"[118] diyerek kutsal olarak inşa edilen dünya algısının yıkıldığını -en azından kendi toplumu için -söylemiştir. Bu inançlarla yerini insanın kendisi aldı. O andan itibaren yeteneklerimizin, cesaretimizin irademizin ve kararlığımızın eksik bıraktığı noktalar dışında genel ve özel anlamda insanın ilerlemesinin sınırı kalmamıştır.

Bauman'a göre modern öncesi dönemde insanlar şeylerin tanrısal olduğunu ve doğal düzenin varlığına inanıyorlardı. Müdahale etme, biçim verme, değiştirme yoktu. Bunu sağlamada Kilise de pay sahibiydi. 16. yüzyılda meydana gelen değişimlerle bu durum değişmiştir. Bu yüzyılda evrensel hakikat anlayışı çökmüştür.

Modern dönemde düzen asıldır. Bu düzeni koruyan ve denetleyen kişiler ise entelektüellerdir. Daha öncesinde toplumu yönlendirme görevi rahiplerdeydi. Şamanlar

[116] Robert Nisbet, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, çev. Yusuf Kaplan (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2016), XXII.
[117] Nisbet, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, 2016, XXII.
[118] Bauman, *Akışkan Modernite*, 58.

vasıtasıyla toplumun otoritesi sağlanırdı.[119] Modernitenin yapı taşı olaylarından Fransız Devrimi'nin doğrudan sonuçlarından olan hükümetler ne Tanrı'nın ne de doğanın ama insanoğlunun yarattığı kuruluşlardır. Bu radikal değişiklik dinin oluşturduğu anlamı köklü bir şekilde etkilemiştir. İnsanlar günlük hayatlarında karşılaştıkları sorunları eskiden din adamlarına danışırlardı. Bu değişimle birlikte kadı, fakih, rahip rolleri etkisini yitirmiş, toplumsal normlar entelektüellere bırakılmıştır. Ulus devletin dini gruplara etkisi de milli duyguların dini duygulara galip gelmesi sonucu dini kimlikleri geri plana atmıştır. Ümmet kavramı ise eskiden ulusal sınırlar olmadan yeryüzündeki tüm Müslümanları bir araya getiren ortak bir çatı iken Ulus-devletin ortaya çıkışı ile bağlayıcılığı zarar görmüştür.

Modernitenin iki temel ayağı akıl ve bilimdir. Kant'ın "Aydınlanma" makalesinde "Aklını kullanma cesareti göster" çağrısı ile artık insanlık olgunlaşmaya davet edilmiştir. Birey sorunlarını ve ihtiyaçlarını kendi aklıyla çözmesi gerekmiştir. Bilimsel bilginin temel özellikleri nesnel olması, ruhani otoriteye dayanamaması ve metafiziksel veya ahlaki içeriklere sahip olmamasıdır. Bilimin bu yetkiye ulaşmasını Bauman, bilimin tek tanrıcı olarak gelip yerleşmesini olarak değerlendir. Bunun sonuçları itibariyle bir monolog olduğunu söyler. Monoloğun zıttı diyalog ya da polilogtur. Monolog diğer seslerin susturulması veya yok sayılması demektir. Bilimin bu tavrı kutsal olana saygısızlık ve dini olana küfür olmasa da en azından gereksiz görülmesidir. Bu aşama Avrupa'nın tek Tanrı'sının kaçtığı zamana denk gelir.[120] Modernizm Tanrı'dan değil toplumdan, aslında onu yönlendiren entelektüellerden aldığı yetkiyle yasa yapmıştır.

Bauman, modernleşmeyle birlikte tanrısızlaştıkları ve "dinsel dogmalar"a inançlarını yitirdikleri için insanların bireysel düşünmeye, kendileriyle ilgilenmeye ve kendilerini önemsemeye başladıkları fikrine katılmaz. Bunun tersi bir süreç izlediğini düşünür. Ona göre modern gelişmeler erkekleri ve kadınları hayatlarının parçalandığı, her biri farklı bir bağlamda ve farklı edim bilgisine göre peşinden koşulması gereken, birbirinden

[119] Koyuncu - Günerigök, *Bauman ve Postmodernite*, 71.
[120] Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik,* 202-203.

gevşek ve bir şekilde bağlı amaçlara bölmüştür. Bu şartlar altındaki bireylerin, birleştirici dünya görüşünü destekleyen, "her şeyi kapsayan" din gibi yapıların amaçlarına hizmet etme ihtimali kalmamıştır.[121]

İnsanın ulvi olana tapınma isteği de modern dönemde değişmiştir. Tanrı'dan ve onun din dışı benzerlerinden yoksun kalan çağdaş insan Bauman'a göre çökmekte olan toplu ideolojileri değiştirmek için "bireysel bir geçerli neden ideolojisine" ihtiyaç duyar. Tanrı ortadan kalktığı anda aşk ortaya çıkar. Aşk çağdaş yoksunluktan doğmaz ama eski yaşamdan kalmış yolların tükenmesi sonucunda ortaya çıkan çağdaş insanın çıkmazıdır. Ancak tanrısallık yükü bir insana yüklendiğinden ilişkiler aşırı yüklenme yaşar ve hayal kırıklığı ile sonuçlanır.[122]

Bauman'ın genel kanısı modernitenin dini zayıflattığı şeklindeki düşünceye paralel değildir. Din geleneksel basit yaşamları kuşatabiliyorken günümüz karmaşık yaşantılarını kuşatması ve açıklaması mümkün olmadığı için insanlar dinden uzaklaşmışlardır. Din geleneksel toplumda kutsal bir evrende yaşayan insanlar için anlamın en önemli unsuru idi. Toplumsal pratiklerin neredeyse tamamı dinin etkisi altındaydı. Modern toplumda rasyonelleşmenin sonuçları olarak ortaya çıkan bürokrasi, ulus devlet ve teknoloji gibi unsurlar insanın dünyayı anlamlandırmasını değiştirmiştir.

2.3. DİN VE POSTMODERNİTE

Postmodern dönemde dinin rolü entelektüeller açısından tartışma konusu olmuştur. Postmodern akıl, modern akıl tarafından dışlanan din olgusuna daimî yer vermeyi kabul etmiştir. Meta anlatıların sonunun geldiğini belirten Lyortard gibi düşünürler dinin bu dönemde bundan etkileneceğini söylemişlerdir. Bauman ilk başlarda postmoderniteyi modern iddiaların alaşağı edilmesi olarak gördüğü için farklı kimliklerin bir arada olduğu bir ortam olarak okumuştur. Ama dinsel anlam dünyasındaki kuşatıcı ve yegâne hakikat fikri bununla çatışmaktadır. Diğer kimliklerden bir kimlik olma kabulü dinin

[121] Bauman, *Postmodern Etik*, 16.
[122] Bauman, *Ölümlülük Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 45.

özünde kabul edebileceği bir şey değildir. Özellikle tek tanrıcı dinler için hakikatin tekliği anlayışı postmodernite ile uzlaşması mümkün görünmemektedir.

Modernitenin rasyonel, özgüveni yüksek ve toplumsal anlamla donanmış bireyi postmodern toplumda kaygılı, tatmin duygusundan, aklına ve kendine güven duygusundan uzak hale dönüşmüştür. Akıl, bilim, ilericilik, çalışmak, devlet, vatan millet vs. gibi kavramlar modern bireyin anlam kaynağı idi. Bu kaygılı mutsuz birey yaşama tutunmak için uzmanlara başvurur. Her konuda bir uzman ve danışman reçetesinin talimatlarını uygular bulur kendini. Ne giyeceğinden ne yiyeceğine, çocuğunu nasıl yetiştireceğinden, kaygısını nasıl yöneteceğine dair hayatını uzmanlar ordusu ile çevrili yaşar.[123]

Yaşamın anlamına dönük sorular filozoflar farklı dönemlerde farklı cevaplar vermişlerdir. Postmodern dönemde hayatın anlamı kaybeden birey yaşam sanatı oluşturmaya çalışır. Postmodern toplumda birey yaşamı estetize ederek mutluluğa ulaşmaya çalışır.[124] Dindar bir bireyin ise hayata dair bütüncül bir bakış açısı vardır. Doğumdan ölüme kadar hayatım tüm süreçlerinde bir geleneğe tabiidir. Yaptığı tüm pratiklerin dinsel bir anlamı vardır. Bu anlayışın değişerek yerine uzmanlara bırakması anlam kaymasına yol açmıştır.

Yeni modern toplumun dinamiğini oluşturan tüketim ve hazcılık gibi etkenler dini etkinliklerin ruhunu ve pratiğini zayıflatmıştır. Postmodern toplumun dine tanıdığı alan ise tüketim ilişkisi ile alakalıdır. Postmodern toplum için her şey tüketim nesnesi olabilir. Din bir ihtiyaç olarak görülüyorsa ve alıcısı olduğu müddetçe bu pazarda dine de yer verilebilir. Dini vecd ve iştiyak hali postmodern dönemle birlikte maddi sahada mümkün kılınarak her bireyin tüketim yoluyla tersine bir mistik tecrübe olarak yaşamaya elverişli görülmüştür.[125]

[123] Şimşek, *Modernite, Postmodernite ve Bauman,* 269.
[124] Zygmunt Bauman, *Yaşam Sanatı*, çev. Akın Sarı (Ayrıntı Yayınları, 2021), 24.
[125] Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, 257-258.

Postmodernitede gerçeklik kavramı ile yapay gerçeklik birbirine karışmış, bu durum dini düşünceyi de etkilemiştir. Dinin eskiden sahip olduğu mutlak gerçeklik iddiası yapay gerçeklikler ile yer değiştirmiştir.[126] Postmodern yaklaşım dini metinlerin okumalarına da güç merkezli okumalar olarak bakar. Her okumanın belli bir ideoloji, güç ve arka plan taşıdığını söyler. Bu yüzden dinlerin sahip olduğu anlatılara masal gözüyle bakar. Postmoderniteden bütün dinler olumsuz etkilenmiştir. Diğer taraftan postmodernizme dünyayı yeniden büyülü hale getirme talebi olarak bakanlar da vardır. Bu bakış açısı dini, modernliğin kırılgan hale getirdiği toplumsal gerçekliği onarmanın çaresi olarak görmektedirler.[127]

2.4 ÖLÜM, ÖLÜMSÜZLÜK VE ŞEHİTLİK

İnsanın modern dönemle değişen zihniyetine en iyi örnek olarak ölüm verilebilir. Bauman bu konuyu uzun uzun incelemiştir. Farklı kitap bölümlerinde konu edinmekle birlikte meseleyi *Ölüm, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri* kitabında detaylandırmıştır. Bauman'a göre ölüm ile sınırlı kılınmak ne kadar çelişkili görünse de ölümsüzlük ve ölüm çatışması insan için en büyük tesellidir. Ölümsüzlük adına insan bir şeyleri geride bırakmak isteği ölümle mücadele etmesini sağlamıştır. Dinler açısından ölümün bir son olmadığı, yeni bir hayata başlangıç olduğu, ayrıca dünyadaki eylemlerin sonucu olarak karşılık bulacağı bir sonsuzluk tasavvuru söz konusudur. Hatta bu inanış sayesinde ölümsüzlük ihtiyacı giderilmiştir.

Ölümsüzlüğü cazibeli kılan şey ölümün kesinliğidir. Bizi harekete geçiren ve üretim faaliyeti içine sokan güdü de ebediyet arzusudur. Buna ulaşmak için ise iki strateji izlenebilir. İlk strateji kolektiftir. Tek tek insanlar ölümlüdür. Ama insanların parçası oldukları insan toplulukları ölümlü değildir. Kilise, ulus, parti gibi yapılar insan ömrünü aşan bir ömre sahip olabilirler hatta sonsuza dek de yaşayabilirler. Ama bunu sağlayacak tek şey, bütün üyelerinin kendi aleyhlerine de olsa toplulukların ebedi yaşamını garanti etmek için gayret etmeleridir. Böylece bireyin ölümü de bir amaç kazanarak anlamlı hale gelir. Bireysel ölümsüzlük kaygısı grubun ölümsüzlüğüne

[126] Kurt, *Din Sosyolojisi*, 228.
[127] Kurt, *Din Sosyolojisi*, 230.

hizmet etme kaygısı içinde erir. Her başkentte meydanları süsleyen anıtlar bu stratejinin bir özetidir ve aynı zamanda cazibesinin devamlılığını hedeflemek için orada bulunmaktadır.[128]

İkinci strateji bireyseldir. Fiziksel olarak bütün bireyler istisnasız ölürken; bazı büyük olarak tanımlanan insanlar seleflerinin hatıralarında muhafaza edilebilir. Bu hafıza sahibi insanlar olduğu sürece mümkündür. Fakat kişinin bu hafızada yer edinmek için başarılarıyla ya da daha önce kimsenin başaramayacağı işlerle yer edinmesi gerekiyor. Bu kategoride iki tip eylem bunu sağlar. İlki yönetici ve liderlerin başarıları ikincisi filozof ve şair gibi kalem ehlinin başarılarıdır.[129] İlk stratejinin aksine ikincisi tek başına kitlesel tüketime uygun değildir. Sadece daha özel donanımlı ayrıcalıklı niteliklere sahip insanların ulaşabileceği seçenekti. Ötekiler, çoğunluk kitle bunu yapamadığı için böyle bir bireyselliğe yükselebiliyordu. Ölümsüzlüğü bu şekilde yakalamak kalabalıktan ayrılmak ve sıradanın üzerine çıkmak demekti.

Michel Foucault'a göre bu iki strateji de modern devrimden sağ çıkamadı. Modernlik herkesi birey yapan demokratik bir araç olarak kolektif ölümsüzlüğü saf dışı bırakırken bireysel azınlığı yok ederek ikinci stratejinin anlamını yitiriyordu.[130] İnsan kendini bir ülkü uğradan feda edemeyecek kadar kendinin farkında iken birey olarak herkesi eşitleyerek özel nitelikleri değersizleştirmiştir.

Geleneksel dönemde -Bauman'ın deyimiyle ilahi düzende- düşüncenin zaman dışılığı ile insanın bedensel sınırlılığı çelişki gibi görünmesine rağmen olumsuz bir durum değildir. Modern dönemde bu böyle değildir. Ölüm, bir an önce halledilmesi gereken insan aklı ve iradesine direnen ve karşı koyan bir hastalık olarak görülüyordu. Modernliğin sorunlara karşı yaklaşımı biyolojik ölüm sorununda da devreye girdi ve bu sorunu daha küçük görev ve kaygılara bölünerek ölüm yapı söküme tabi tutuldu. Modernlik ölümü öldürmedi ama bilinen tüm ölüm nedenleriyle mücadele ederek ve bu

[128] Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, 226.
[129] Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, 227.
[130] Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, 229.

nedenlerin gerçekleşmesini önleyerek dev ilerlemeler kaydetti.[131] İnsanın kendi aşma isteği burada ölümle mücadelesinde de ortaya çıkmaktadır.

İnsanlık tarihine devinim katan şey ölüm bilinciydi. İnsanlık kültüründe ortaya çıkan sınırsız yaratıcılığın ardında, hayatın kısalığına karşı insanın kalıcı şeyler üretmesi yatıyordur. Ölümün insan onuruna saldırı niteliğindeki bu meydan okuması muhayyileyi genişletiyor ve bunu eyleme döküyordu. Bauman'a göre insanlık bunu yapay belleklerde kalıcı bir şekilde akılda kalmayı deneyerek başardı. Ama artık siber uzamda ve sanal bir gerçeklik ortamında bu mümkün oldu. Bunun sonucu olarak gerçeklik ile temsil, gösterge ve anlam ve sanal ile "gerçek "arasında ayrımın gitgide kayboldu.[132] Sanal ölümsüzlüğü bu şekilde sorgulayan Bauman bunun gerçek bir ölümsüzlük olmadığını çünkü ölüm bilinci içermediği için hayvanların ölümsüzlük algısından farkı kalmadığını düşünür.

Değişen ölüm algısıyla birlikte ölüm geleneksel dönemde evcilleştirilmiştir. Ölüm sonrası cennet ve vaat edilen ödüllerle cazip kılınmıştır. Ama gelinen noktada ölüm uzak ve çekici bir arzu nesnesi değildir; artık dünya nimetlerinden sakınmayı, kendini yakmayı, kurban etmeyi emreden uzak ve zorba bir Tanrı yoktur.[133] Sonsuzluğun gelip geçici anlardan oluşan bir rastlantısal harekete dağılması sonucu artık hiçbir şey ölümsüz görünmemektedir. Ama hiçbir şey ölümlü de görünmemektedir.[134]

Postmodern evreye yakından bakıldığında ölüm korkusunu defetmek suretiyle ebedi hayat rüyasını sulandıran ya da değersizleştiren yol izler. Bunu sağlamak için de birbiriyle çatışır gibi gözüken ama aslında birbirini tamamlayan iki yol vardır. Birinci yol kişinin kendi yakınlarının ölümlerini gözden uzak tutması ve ölümcül hastaların profesyonel ekiplere teslim edilmesi. Cenaze teslim alınmadan önce gözden uzak tutulur, cenaze işlemleri mümkün olduğunca kamusal mekanlardan uzakta halledilir. İkinci yol olarak yas ve kederin kamusal tezahürü azaltılır. Ölümün getirdiği kederler

[131] Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, 230.
[132] Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, 242-243.
[133] Bauman, *Ölümlülük Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 230.
[134] Bauman, *Ölümlülük Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, 232.

terapi vakaları ve kişilik sorunları olarak psikolojikleştirilerek başka bir alana kaydırılmıştır.[135]

Yakın ölümler bu şekilde gizlenirken evrensel bir insan yazgısı olarak ölüm ile anonim ve genelleştirilmiş ötekilerin ölümleri açık bir biçimde göz önünde tutulur; artık ne kutsal bir olay ne de bir karnaval olayı olmayan, sadece günlük yaşamın sıradan şeylerinden biri olan ve hiç bitmeyen bir sokak gösterisi haline getirilir. Ölüm törenleri ve mezarlıklar ibret alınacak bir yer olmaktan çıkarılır. Artık bu "mutat" bir şey; dramatik olmayan ve dramatikleştirilmeyecek kadar sıradan bir şeydir. Ölüm imgesi her yerde karşımıza çıkartılarak banalleştirilir. Ölümün etkisi zayıfladıkça da ölümün öldürülmesi için duygusal ya da iradi bir yatırıma gerek kalmaz.[136]

> *"Modernlik ölümü yapı söküme tabi tutarken bizim yaşadığımız postmodern zamanlarda bu defa yapı söküme uğrama sırası ölümsüzlüğe geldi. Ancak bu iki ayrı yapı sökümden ortaya çıkan genel sonuç ölüm ile ölümsüzlük ve fani ile ebedi arasındaki karşıtlığın ortadan kalkmasıdır. Ölümsüzlük bugün artık ölümlülüğün aşılması değildir. Bu da tıpkı hayatın kendisi kadar kararsız ve silinebilir bir şeydir, yok olma edimine dönüşen ölüm kadar gerçek dışıdır; bunların her ikisi de sonsuz dirilişe razıdır, ancak hiçbiri nihailiğe razı olmaz."*[137]

Bauman, şehitlik ve intihar eylemcisi gibi olguların Avrupa'da görülmediğini, bu durumun toplumu birleştirici olmaktan yoksun kıldığını söyler. Bir kişinin güttüğü bir dava uğruna ölmesini Avrupa insanının kavramaktan aciz olduğunu düşünür. Bir Avrupalı bir eylemcinin en fazla beyni yıkanmış veya belli vaatler uğruna kandırılmış olduğunu düşünür.[138] Ama Ortadoğu gibi modernliğin farklı aşamalarda yaşandığı ülkelerde bir eylem biçimi olarak görülmesi tesadüfi değildir. Bireyselleşmenin henüz tamamlanmaması ve dini motivasyonun etkisi ile mümkün olan bu tip eylemler Avrupalı bir insan için dışarıdan anlaşılması zor olabilir.

---

[135] Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, 231.
[136] Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, 231.
[137] Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, 242.
[138] Bauman, *Akışkan Hayat*, 54.

Şehitlik fikri ilk olarak İncil'e dayanmaktadır. Arkaik dinlerde "ilk cinayet" anlatısını tam tersine çevirerek cinayete kurban gidenleri yüceltmiştir. İsa'nın çarmıha gerilmesinde çoğunluğun yalanlarına karşı hakikate taraf olmak gibi erdem vardır.[139] Şehit olmak modern aklın anlamayacağı bir fedakarlık biçimidir. Ölümünüzü kimse takdir etmez, kalabalık bir güruha karşıdır. Davanız açısından bile kayıp görülebilir. Kıymeti yıllar sonra anlaşılabilir ama şehit olan kişi bu hesabı yapmadan bir fedakarlıkta bulunur. Şehitleri modern kahramanlardan ayıran şey budur. Şehitler ölümlerine ahlaki doğruluğun kanıtı olarak bakarken, kahramanlar kazançlarını ve ünlerini hesabını tutarlar. Şehitliğin anlamı dünyada ölüp bitecek şeye bağlı değildir ama kahramanlığın anlamı burada saklıdır.[140]

Ulus devlet fikrinin ilk aşamalarında toprakların benimsenmesi ve bir arada kalabilmesi için bu değerlerin uğruna kan dökülmesi gerekiyordu. Bunun için de 'ölümün millileşmesi' lazımdır. Modernleşmeyle birlikte "Kutsal olan ayaklar altına alınsa" da kutsalın yerine insan icadı kurumlar yüceltilmiştir. "Kutsal olan" ulus devletin hizmetine girmiş ve itibarsızlaştırılmıştır. Şehitlik ise kahramanlık olarak anıt ve abidelerle, gelen ziyaretçilerin minnet duygusuna eşlik edilmiştir.

2.5 CEMAATLER

Modern yaşamın zorlukları insanı farklı çözüm yollarına itmiştir. Bu çözüm yollarından biri de bir cemaate ait olmaktır. Bauman ilk başta sıcak çağrışımları olan cemaat kavramını farklı yönleri ile tartışmıştır. Dini alanda da önemli yer teşkil eden bu kavramı ayrıca seküler bir çözüm önerisi olarak modernitenin olumsuz sonuçlarından korunmak adına önem taşıdığı söylenebilir.

19. yüzyılda Alman sosyolog Tönnies'ın *Cemaat ve Cemiyet* çalışması ile cemiyet kavramının karşıtı olarak kullanılan cemaat kavramı Arapça bir kavramdır.[141] Toplanmak, bir araya gelmek anlamındaki cem kökünden gelen cemaat, TDK'ya göre "imama uyup namaz kılan kişiler", "insan kalabalığı, topluluk" ve "bir dinden veya

[139] Bauman, *Akışkan Hayat*, 56.
[140] Bauman, *Akışkan Hayat*, 59-60.
[141] Veysel Bozkurt, "Cemaatler: Kavramsal, Kuramsal Temeller ve Türkiye", 2018.

soydan olan kişiler" gibi anlamlara gelir. Bauman cemaat kavramını iki karşıtlık üzerinden ele alır: Özgürlük ve güvenlik ihtiyacı. Daha güvenli bir ortama girmek için cemaatleri tercih eden biri, daha sonra bireyliğini geride bırakarak cemaatin bir üyesi olur.

İlk başta hayali bir cemaatin portesini çizen Bauman, insanların ihtiyaç duyduğu en temel duygulara yoğunlaşır. Bu ihtiyaçların yansıması olarak cemaat kelimesi Bauman'a göre çağrışımı olumlu bir kavramdır. İnsanlar, biri yanlış yapmışsa veya doğru yoldan sapmışsa, o kişinin takıldığı çevreye işaret ederek sorumluluğu çevreye kaydırırlar. Biri mutsuzsa veya saygın bir yaşamı sürekli inkar ediyorsa toplum düzeni ve işleyişi suçlanır. Bauman'a göre çevre ya da toplum kötü olabilir ama cemaat kötü olmaz. Bu yüzden cemaatin içinde yer almak veya bir cemaate dahil olmak iyidir.[142]

Cemaat her şeyden önce sıcak bir yerdir, sığınılacak bir ortamdır. Dışarıdaki tehlikelere karşı normalde tetikte olmamız gerekirken, cemaat içinde olduğumuzda gevşeriz, kendimizi rahat hissederiz. Güven ilişkisinin olduğu duyduklarımıza güvenebildiğimiz yerlerdir. Birbirine koşulsuz yardım etmek için orada bulunan insanlar vardır. Yanlış yaptığımızda hatamızı itiraf edebilir ve asla kınanma beklemeyiz. Bu yüzden cemaat kelimesi kişinin kendini iyi hissetmesini sağlar. [143] Rekabet ve üstünlük taslamanın yaygın olduğu, saman altından su yürütüldüğü şartlarda cemaatin iyi hissettirmesi çok normaldir. Bauman'a göre *"cemaat bugünlerde kayıp cennetin -dönmeyi çok arzu ettiğimiz ve dolayısıyla dönüş yolunu fellik fellik aradığımız cennetin- bir diğer ismidir."* [144]

Bauman'a göre cemaatin gerçek olmayacak kadar güzel vaatleri ulaşılmaz olduğu için aslında bu durum onu cennet yapar. Var olan ile hayal edilen arasındaki bu farktan beslenen cemaat bu şekilde büyür. Ama gerçekte var olan cemaat, koşulsuz sadakat talep ederek sadakatsiz her eylemi hıyanet sayan bir kolektiftir. Güvenlik için

[142] Zygmunt Bauman, *Cemaatler Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, çev. Nurdan Soysal (İstanbul: Say Yayınları, 2020), 7.
[143] Bauman, *Cemaatler Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, 8.
[144] Bauman, *Cemaatler Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, 9.

özgürlükten vazgeçmeni, itimat beklentisi için yabancı olana kapını kapamanı, sıcak yuva duygusu için yüksek güvenlik önlemleri almanı ister. Ama bu tamamen güvenlikli ve yabancılardan izole ortam bir süre sonra boğucu ve nefessiz hale gelebilir.[145]

> *"Bir cemaat içinde olma ayrıcalığını elde etmek için ödenmesi gereken bir bedel vardır ve bu, ancak cemaat hayallerde ve görünmez kaldığı sürece zararsız, hatta görünmez bir bedelidir. Bedel özgürlük cinsinden ödenir ve farklı olarak özerklik, kendi kendini savunma hakkı, kendin olma hakkı diye adlandırılır. Hangisini seçerseniz seçin, bir miktar kazanır, bir miktar kaybedersiniz."*[146]

Cemaat arayışı içinde olmak güvenlik arayışı içinde olmak demektir cemaat içinde olmak ise özgürlük arayışı içinde olmak demektir. Bu birbirine zıt iki ihtiyacı aynı anda karşılamak mümkün değildir.

Cemaatten beklentinin bu kadar yüksek olmasının sebebi şehir yaşamının insana hissettirdiği tek başınalıktır. Tönnies, aile, köy ve şehir olarak yapıları ayırıp bunlar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymuştur. Modernleşmenin cemaatten cemiyete geçiş olduğunu söyleyen Tönnies bu çalışması ile Weber, Durkheim ve Simmel gibi sosyologları etkilemiş ve cemaat araştırmalarının temelini oluşturmuştur.[147] Kolektif insan yaşamının en karmaşık biçimi olan şehrin, yerel yapısında köyle pek çok ortak yanı vardır. Köy daha çok ailenin özelliğini taşırken, şehir ise az miktarda da olsa benzerliklere sahiptir. Şehir, büyükşehre dönüştüğünde ise bu özelliğini kaybeder. Bireysel kişiler hatta aileler bile birbirinden ayrılır. Artık paylaşılan mekân sadece konuttur.[148] Şehir yaşamında birey olmak zorunlu bir sonuçtur. Çünkü küçük yerlerdeki herkesin birbirini tanıdığı ve temas halinde olduğu ilişki biçimi değişmiştir.

Modern yaşamın sevk ettiği yol güvensizliği besleyerek daha da büyüttü. Bireyler ise yaşadığı sorunları kişisel başarısızlık olarak görüp endişeye kapıldı. Bauman modern

---

[145] Bauman, *Cemaatler Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, 10.
[146] Bauman, *Cemaatler Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, 10-11.
[147] Bozkurt, "Cemaatler: Kavramsal, Kuramsal Temeller ve Türkiye".
[148] Ferdinand Tönnies, *Cemaat ve Cemiyet*, çev. Emre Güler (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019), 438.

yaşamın getirdiği bu sistemik sorunlara bireysel çözüm aramayı boşuna bir uğraş olarak görür. Bu endişe halinde belirsizlik nedeniyle yabancılara karşı şüpheler artar. Tehlikeyi tanımlamak kişiyi rahatlatacağı için yabancıyı tehdit olarak tanımlar. O yüzden soyut olan "yaşamsal güvensizlik veya "ontolojik belirsizlik" gibi sorunları gündem etmekten ziyade daha somut olan sokakların, evlerin ve insanların güvenliği daha çok önemsenir. Yediğimiz gıdaları zararlı ve ölümcül olabilecek içeriklerden arındırma isteği sokakları yabancılardan temizleme isteği daha yaygın ve aşikâr bir taleptir.[149]

Bauman'ın asıl itiraz ettiği nokta kent yaşamının insanın ruhunda açtığı tahribata karşı basit suçların daha çok öncelenmesidir. Bakıldığında asıl büyük zarar insanın kendini güvenli bir yaşam içinde hissetmemesidir. Bunun sebebi ise modern yaşamın bizi yabancılarla aynı anda yaşamaya mecbur bırakıp aynı zamanda güvenlik önlemlerini maksimum düzeyde tutarak bizi yalnızlaştırmasıdır. Çok kültürlü yaşam farklı kültürden insanların bir arada yaşama imkanı sunarken sınırları belirterek yüzeysel bir birliktelik sunar. Birlikte yaşamak memnun edici görünse de ilişkiler derinleşmediğinden müzakere ve tanıma fırsatını elimizden alır. [150]

Şehir yaşamın canlı ve zevkli yaşamı zengin çeşitliliğinden kaynaklanır. Çeşitlilik ise güvenlik ihtiyacını arttırır. Cemaatin cazibesi bu çeşitliliği minimum düzeyde tutma ve basitleştirme vaadinde yatar. Bu tür komünal birlik, bölünmeye, ayrımcılığa ve mesafenin korunmasına dayanır. Cemaat emniyet ihtiyacına çare olarak görünse de kendisi de ayrımları körüklediği için toplumun parçalayıcı baskılara hizmet edecektir. Bu ise toplumun güvenlik ihtiyacını yanlış yerde çözmesi ve sorunun kaynağından uzaklaştırılması demektir.[151]

Bauman cemaatin tüm bu olumsuz yanlarına rağmen iki temel görevi olduğu söyler. "*Yasal bireylerin kaderlerini fiili bireylerin kapasitesi şeklinde yeniden şekillendirmek için gereken kaynak eşitliği ile bireysel yetersizlik ve talihsizliklere karşı ortak*

[149] Bauman, *Cemaatler Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, 154.
[150] Bauman, *Cemaatler Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, 154.
[151] Bauman, *Cemaatler Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, 155.

sigortadır."[152] Küreselleşen dünyada herkesin birbirine bağımlı olduğu şartlarda hiç kimse tek başınalığa kaderini tayin edemez. Üstesinden gelemediğimiz görevlere karşı eklenen sınırlar ve insanın görevlerini daha da zorlaştırır. Hayatın zorluklarına karşı Bauman'ın önerdiği kolektif olarak hareket edip kontrolü geri kazanmaktır. Cemaate en çok burada ihtiyaç duyulur.[153] Bireyler olarak cemaat olmak için "*paylaşım ve karşılıklı önemseme ile dokunarak meydana getirilmiş bir cemaat olabilir (veya öyle olması gerekir). Cemaat insan olma hakkını ve bu hakka sahip olarak eyleme yeteneğini herkese eşit şekilde sunma ve kullandırma sorumluluk ve endişesini taşımalıdır.*"[154]

Bauman cemaat ihtiyacının ve cemaat kavramının hep var olacağını düşünerek buna dair gerçekliği çizmeye çalışmıştır. Yaşadığımız sistemsel sorunların altında tek başına kalarak başarısız hissetmek yerine kolektif bir çözüm yolu olarak cemaat güvenli bir liman olabilir. Burada dikkat edilmesi gereken cemaatin mevcut haliyle bireyi yok sayan koşulsuz sadakat isteğidir. Bunun için yeni bir cemaat modeli önermiştir. Bu modelde önemsenen şey karşılıklı iletişime açık, bireylerin önemsendiği bir oluşumdur.

2.6 AHLAKİ KRİZE DOĞRU

Antikiteden günümüze etik, felsefi disiplinin en önemli konularını oluşturur. Sokrates ve Platon'la başlayan insana dönük felsefe anlayışının sonucu olarak erdemler konusu tartışılagelmiştir. Aristotales'le birlikte toplum etiğin nesnesi olmuştur. Hristiyanlığın ortaya çıkışı ile etiğin teolojik bir bağlamda ele alındığı söylenebilir. Modern dönemde ise insanın kendi aklı etik üzerinde belirleyici olmuştur. Postmodern dönem ise etiğin yerini estetiğin aldığını söyleyebiliriz.[155] Tam bu sebeple ahlakın kaynağının dini alandan modern akla kayması, daha sonrasında ise etiğin temellerinin sorgulanması konunun dinamiğini oluşturur. Peki bu ahlaki kodlar modern dönemde nasıl oluşturulmuştur?

[152] Bauman, *Cemaatler Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, 156.
[153] Bauman, *Cemaatler Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, 156.
[154] Bauman, *Cemaatler Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, 157.
[155] Bauman, *Postmodern Etik*, 11.

Bauman bu meseleye modernitenin kesinlik anlayışından bakar. Modernitenin sınıflandırma ve müphem olana karşı savaşı ahlaki alanda da geçerlidir. Çözüm önerisi olarak sunulan ise, insanın akıllı bir varlık olduğu varsayılarak yasalarla belirlenmiş olan davranış kodlarıyla toplumdan suç unsuru temizlenecektir. Ahlaki olana dair çözüm arayışları modern döneme kadar dinsel karakterlidir. Bütün dinsel sistemlerin özünde olan şey günah düşüncesi değil, tövbekarlık ve kurtuluş olmuştur. Hiçbir din günahsız bir toplum idealine sahip değildir. Bunun yerine günahların sonucunda oluşan vicdan azabı hafifletmek için tövbe ve kurtuluş vaadini sağlayarak kişiye rahatlama imkânı sunmuşlardır. Günahsız bir toplum vaadi sadece modern topluma özgüdür. Burada günah yerine suç getirilmiştir. Rasyonel kurallarla her şey belirlenmiş ahlaki durum bağlamında etik kodlar tasarlanmıştır. Modern dünyanın belirsizlikle karşı tahammülsüzlüğü ahlaki müphemlik bırakmayarak kötü seçim ve günah kavramıyla mücadele edilmiştir.[156]

Etiğe dair yeni arayışlarda filozofların ve aydınların emin olduğu şey; aranılan temellerin Hristiyan vahyine, daha doğrusu hiçbir tikelci, yerel geleneğe dayanmamasıdır. Bu temeller sadece insanın doğasına dayanmalıdır. Felsefecilerin vahye karşı saldırısı modern devrimi oluşturan iki etkiyi eş zamanlı ortaya çıkarmıştır. Birincisi insan niteliklerinden haberdar olmaması ya da bunu bastırması nedeniyle dinsel otorite gayrimeşru kılınmıştır. İkinci olarak bu otorite boşluğunun doldurulması için aydınlanmış sözcülerle haklılığının kanıtlanması gerekiyordu. Aydınlanmış seçkinlerin görevi uluslara yol göstermektir. Felsefecilerin etiği Kilise vahyinin yerini almalıydı. Dinsel olan otorite çıkartılıp yerine felsefeciler, ulusların tinsel yöneticileri ve koruyucuları olarak yerlerini almışlardır. [157]

"Tanrı yoksa her şey mübahtır" sözü modern ahlak kuramcılarının en derin korkularını haykırır. Bu sözün anlamı Tanrı yoksa insanın iradesi ve direnişinden daha güçlü ve insani benlikleri ahlaki olmaya zorlayabilme yetisi olan hiçbir güç yoktur. Aynı zamanda insanın kendi arzularından ve önsezilerinden daha soylu, eylemleri iyi ve kötü

[156] Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri,* 13-14.
[157] Bauman, *Postmodern Etik*, 41.

diye onaylayacak bir otorite de yok demektir. Bunun anlamı; insan aklı ve kasları ile baş başa kalmıştır. Bu da insanı kötülüğe sürükleyen temelsiz bir ahlak anlayışıdır.[158]

Bauman *Postmodernite ve Etik* kitabında postmodern dönemde etiğin içinde bulunduğu çıkmazları ele almıştır. Bu bakış açısı önceki tüm etik teorilerin modasının geçmiş olduğunu dile getirir ve "ahlaki olguya dair radikal anlamda özgün bir anlayış imkanına kapı aralar."[159]

Etik ile ahlakın ayrımını yapan Bauman, günümüzün ahlaki problemleri ile geçmişin ahlaki sorunları arasında ciddi fark olduğunu düşünür. Eskiden sahip olunan ahlaki sorunların bu dönemde herhangi bir karşılığı yoktur. Bauman'a göre modern çağ özeleştirel bir şekilde, kendini yıkıcı bir döneme girmiş, modernite çıkmaz yollara düşmüştür.[160] Etik olanın ölümü, etiğin yerini estetiğin aldığını düşünen Bauman, postmodern çağı ödevlerden ve zorunluluklardan kurtulma, Lipovetsky'in deyimiyle "postdeontik"[161] çağ olarak adlandırır.

> "*Çağımızda özveri düşüncesi meşruluğunu yitirdi; insanlar, ahlaki ideallere ulaşmaya ve ahlaki değerleri korumaya teşvik edilmiyorlar ve bunun için kendi sınırlarını zorlamaya istekli değiller; politikacılar ütopyaları tamamen öldürdüler ve dünün idealistleri pragmatikleşti. En evrensel sloganımız, 'aşırılığa hayır!' bizimkisi katıksız bireycilik çağı ve sadece hoşgörü talebiyle sınırlanan iyi yaşam arayışı revaçta(kendi kendini kutlayan ve vidandan yoksun bireycilikle birleştiğinde, hoşgörü kendini ancak kayıtsızlık olarak ifade edebilir).*"[162]

Postdeontik çağ en minimalist ahlaka izin verebilir. Bunun getirdiği özgürlük ise yeni bir durumdur. Burada Bauman sosyoloğun görevini sorgulayarak bu durumu olan biteni

[158] Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, 31.
[159] Bauman, *Postmodern Etik*, 2.
[160] Bauman, *Postmodern Etik*, 10.
[161] Ödev sonrası anlamına gelmektedir.
[162] Bauman, *Postmodern Etik*, 11-12.

ile göz önüne koymak mı, yoksa yeni ahlakın doğuşuna zemin hazırlayacak sorular sormak mı olduğunu ironik bir şekilde sorgular.[163]

Postmodern perspektif, modern olanın koyduğu ulaşılamayacak hedeflerin yanılsamadan ibaret olduğunu, bazı iddiaların yanlış olduğunun kabul edilmesi anlamına gelir. Modern etiğin, felsefesinin ve politik pratiğin gözlerden gizlediği ahlaki güç kaynaklarının geçmişte neden gizlediğinin ortaya çıkma ihtimali nedeniyle Bauman, postmodern dönemde toplumsal yaşamın ahlakileşme umudu taşır. Bu anlamda postmodern çağ ahlaki gün batımı mı, yoksa gün doğumu mu olacağı zamana bırakmıştır.[164]

Postmodern etik yaklaşımının yeniliği ahlaki kaygıların terk edilmesinden ziyade meseleleri ele alırken izlenen modern yolların terk edilmesinde yatar. Modernite politik pratikte zora dayalı normatif uygulamalarla, teoride ise felsefi olarak mutlak evrensel temel olanın aranması ile etiği ele alıyordu. Modern anlayış ahlaki davranışları doğru ve yanlış olarak ayırmıştır. Yararlılık, hakikat, güzellik, uygunluk gibi ayrımlar arasında pek az fark görülmüştür. Geleneksel dönemde her şey aynı önem düzeyinde görülüyordu. Özgür irade sadece günahı, doğruya tercih etmekti. Özgür olmak Tanrı'nın emirlerini ihlal etmekti. Doğru yol seçim meselesi değil bir adetti. Bu durum geleneğin kontrolünün zayıflaması ve bireyin kimlik kazanmasıyla değişir.[165] Kişi birey olduktan sonra değerlendirme ve tercihler devreye girdi. Değerlendirmeye başlayınca "yararlı"nın mutlaka "iyi" olmadığı, "güzel"in "hakiki" olmamak zorunluluğu ortaya çıkar.[166].

Bauman ahlaki seçimi açıklarken Adem-Havva kıssasına bir çok kez atıf yapmıştır. İyi ile kötü arasında bir seçim olmadan ahlak ortaya çıkmayacağı için cennet bu anlamda ahlakın olmadığı yerdir. Adem ve Havva da ahlaki varlıklar değillerdir. Toplumsal ahlak kuralları öğretilmeden önce de ahlaki varlıklarız. Bu, şu demektir: Özde iyi veya

[163] Bauman, *Postmodern Etik*, 12.
[164] Bauman, *Postmodern Etik*, 13.
[165] Bauman, *Postmodern Etik*, 13-14.
[166] Bauman, *Postmodern Etik*, 15.

kötü tartışmasından ziyade insanın iyi ve kötü arasında seçim yapabilme durumu vardır. Ahlaki olanın anlamı kişinin kendi sorumluluğu olarak iyi-kötünün müphemliğiyle yüzleşmesidir. Bu seçimin bireysel bir yüzleşme olduğu ve önceden elimize verilen doğruları olmaması işin zor kısmıdır. Modern öncesi dönemde bu yolun yükünü hafifletmek için dinler belli reçeteler sunmuşlardır.[167]

Modernitede yaşamın kompartımanlara bölünmesi sonucu yasa koyucular, ahlakın insan yaşamının doğal bir özelliği olmaktan ziyade tasarlanması ve insan yaşamına sokulması gereken bir şey olduğunu hissettiler. Kilisenin tükenmiş ya da etkisiz kalmış ahlaki gözetimin eksik bıraktığı boşluğun rasyonel kurallarla doldurulabileceğine inandılar. İnancın yapamadığını aklın yapacağına ve insanlar gözlerini dört açar ve tutkularını bastırırlarsa daha uygar daha barışçıl ve rasyonel kurallarla insan yaşamının düzenlenebileceğini düşündüler. Bunu yaparken Tanrı'nın emirleri ardına gizlenmeden "insan yapımı" olduğunu vurgulayarak tüm rasyonel insanların uyacağı ahlaki bir kod üretmek için çaba gösterdiler. İnsanların modern yaşam koşullarında özgür olmaları kaçınılmazdı ama bir yandan bu özgürlüğün yanlış yönde kullanmalarının önlenmesi gerekeceği modern etik düşüncesinin zımni olarak varsayılmıştı. [168]

Felsefeciler ve yasa koyucular özgürlüğün, iyinin düşmanı olduğu, eski döneme ait anlayışa hala sahip olduğu söylenebilir. Toplumun işleyişinden sorumlu olan genel refahı ön planda tutanlar için bireyin özgürlüğü gözlemciyi endişelendirir. Görevi düzeni sağlamak ve kaosu önlemek olan yasa koyucular ve felsefeciler yukarıdan bakışa sahiplerdi. Bu bakışa göre özgür bireylerin doğru olanı yapmaları için bir tür zorlama gereklidir. Bireylerin potansiyel kötülüklerini engellemek için içeriden rasyonel yetilerinin yardımıyla iç güdülerini bastırarak ya da dışarıdan yanlış yapmanın kârlı olmamasını sağlayarak kontrol edilmesi gerekliydi. Bu iki yolun birbirini desteklediğini düşünebiliriz. Ama pratikte bireyin özerkliği ile rasyonel idarenin dışerkliği birbirinden ayrılamazdı. Bir arada barış içinde durmaları da mümkün görünmüyordu.[169]

---

[167] Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, 10-12.
[168] Bauman, *Postmodern Etik*, 16-17.
[169] Bauman, *Postmodern Etik*, 17-18.

Yasa koyucuların kuralları koymadaki düşünme şekli ile felsefecilerin etik ve evrensel olana bakış açışı tam olarak uyuşmuyordu. Yasa koyucular için kurallar devletin zor kullanma gücü anlamına geliyordu. Ama felsefeciler için kuralların temeli önemliydi. Sağlam bir temele dayanan "Neden bu kurallara boyun eğmeliyim?" sorusuna cevap niteliğindeydi. Etik üzerine aranan kusursuz reçete bulunamadı ama arayışı devam etti. [170]

Postmodernite bu kusursuz reçetenin bulunabileceğine inanmamaktır. Bauman post ekini "*modernliğin uzun ve samimi çabalarının yanlış olduğu, aldatıcı görüşlere dayandığı ve -er ya da geç- normal şeyleri izleyeceğini (çıkarsama ya da önsezi biçiminde) ima etme anlamında; başka bir deyişle kendi imkansızlığını, umutlarının beyhudeliğini ve çabalarının verimsizliğini modernliğin kendisinin göstereceği anlamında*"[171] post olarak açıklar. Kusursuz, evrensel ve sarsılmaz temellere sahip etik bir kod hiçbir zaman bulunamayacaktır. Hatta nesnel temellere dayanan bir etik pratik olarak imkansızdır belki de kendi içinde çelişkili bir anlayıştır.[172]

Bauman, postmodern perspektiften modern ahlakın durumunu 7 maddede gözden geçirmiştir: [173]

1-İnsan özünde ne iyidir ne kötüdür. İnsan ahlaken müphem bir varlıktır. Bunun sonucu olarak ahlaki eylem garanti edilemez. O yüzden mükemmel insan ve mükemmel toplum diye bir şey kabul edilemez.[174].

2- Ahlaki fenomenler doğaları gereği irrasyoneldir. Amaç düşüncesinden ve kar-zarar hesaplarından önce geldikleri zaman ahlaki oldukları için tam olarak bu nedenle

[170] Bauman, *Postmodern Etik*, 20.
[171] Bauman, *Postmodern Etik*, 21.
[172] Bauman, *Postmodern Etik*, 22.
[173] Bauman, *Postmodern Etik*, 22.
[174] Bauman, *Postmodern Etik*, 22.

herhangi bir etik kod tarafından kapsanamazlar. Etik yasa gibi düşünülür. Ahlaki vicdanın yerine yasa koyucular ve kanun bekçileri yerleştiriliyor.[175]

3- Ahlaki seçimlerin çoğu çelişkili itkiler arasında yapılır. Ahlaki eylemler nadiren tam bir tatmin sağlar; ahlaki kişiye yol gösteren sorumluluk her zaman yapılmış olanın ve yapılabilenin ötesindedir. Ahlaki benlik yapılması gerekenin yapılıp yapılmadığı belirsizliği ile tanımlanabilir. [176]

4-Ahlak evrenselleştirilemez. Bauman modern çağda tüm farklılıkları bastırmak ve en önemlisi ahlaki yargının tüm yabani kaynaklarını ortadan kaldırmak için ortaya atılmış bu iddiaya karşı çıkmaktadır. Modern düşünce ahlaki inançların ve kurumsal ortaya konulan eylemlerin bugünkü çeşitliliğini kendisine meydan okuma olarak gördüğü için tüm insanlığı tek bir etik kod altında toplamaya çalıştı. Ama bunun sonucu etiği bireysel alandan çıkarılarak dış merkezliliğin dayatıldığı etik kurallar koymaktır. Bu insanların ahlaki benliğinin yetkisizleştirilmesidir[177].

5-Rasyonel düzen açısından ahlak irrasyoneldir ve öyle kalacaktır. Disiplinliğe ve tek biçimliliğe dönük toplumsal bütünlük için, ahlaki benliğin inatçı ve esnek özerkliği bir sorundur. Ahlaki itkilerin toplumsal düzeni sağlamak için evcilleştirilmesi ve işe yarar hale getirilmeleri gerekir.[178]

6-Ahlaki sorumluluk toplumun bir ürünü değil başlangıç noktasıdır. Öteki ile girilen tüm ilişkilerde ahlaki sorumluluk önce gelir. Var olmamasını istemek nasıl mümkün değilse varlığı gerekli kılmak da aynı şekilde mümkün değildir. Ahlakın "nasıl mümkün olabilir" sorusuna vereceği bir cevabı yoktur. Böyle bir soru ahlakın

[175] Bauman, *Postmodern Etik*, 23.
[176] Bauman, *Postmodern Etik*, 23.
[177] Bauman, *Postmodern Etik*, 24.
[178] Bauman, *Postmodern Etik*, 25.

gerekçelendirilmesini ister. Ahlakın kökenine dönüktür, oysaki ahlaki benlikten önce hiçbir benlik yoktur.[179]

7- Modern toplumlar evrensel etiği geliştirmek adına ahlaki dar görüşlülüğe düşmüşlerdir. İktidara dayalı herhangi bir etik kodla ahlaki benliğin uyumsuzluğunu ortaya koyarak toplumun ahlakın esas sahibi ve tek yaratıcı olma iddiasının sahteliğini postmodern perspektif, etik kodların ve önerilen ya da desteklenen ahlaki uygulamaların göreceliğini değil politik olarak dar görüşlülüğün sonucu olduğunu dile getirir.[180]

Bauman'ın gözünden modernitenin ahlak alanında işlediği suçlar bu şekildedir. Bunun sonucu olarak postmodernitede ahlak krize girmiştir. Özünde müphem, irrasyonel olan ahlaki seçimin modern yöntemlerle tasnifi sonucunda bugün felsefecilerin diliyle varlık için hiçbir temel bulanamamıştır ve bulunacağa da benzemiyordur. "*Ahlakın ne sebebi ne de mantığı var. Ahlaki olma zorunluluğu ve ahlaki olmanın anlamı ne gösterilebiliyor ne de mantıksal olarak çıkarımsanabiliyor. Dolayısıyla da ahlak tıpkı tüm varlıklar gibi ve onlar kadar olumsal bir şeydir. Ahlakın hiçbir etik temeli yok.*"[181]

Bauman modernlikten yani çok düzenli ve aşırı bir kuralcı bir düzenden rastgelelik çıkmasının normal bir sonucu olarak görse de yine de etiği olmayan bir toplumun varlığını mümkün görmüyor. Orman gibi bir doğal hayatta bile geçerli olan orman kanunlarını örnek vererek yaşanılan yeni halin bu kurallardan bile yoksun olduğunun altını çiziyor.[182]

> *"Tanrı buyruğunun bağlarıyla bir arada tutulan dünyanın ardından bir de Aklın yönetimindeki bir dünyanın ardından şimdi artık insanların kendi uyanıklık ve kurnazlıklarına bırakılan bir insanlar dünyası doğuyor. İnsanlar serbest artık... Serbest erkekler, serbest kadınlar? Ve hayat yine çirkin, zalim ve kısa"*[183]

---

[179] Bauman, *Postmodern Etik*, 26-27.
[180] Bauman, *Postmodern Etik*, 27-28.
[181] Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, 31.
[182] Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, 55.
[183] Bauman, *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*, 54.

SONUÇ

20. yüzyılın son çeyreğinden başlayan ve günümüze süren etkileri ile Bauman, sosyal bilimler dünyası için ilgi çekici bir isim olmuştur. Sosyolojiye dair geliştirdiği yöntemi ile yaşadıklarını da harmanlaması onun moderniteye karşı orijinal bakış açısını ortaya çıkarmıştır. Herkesin üzerinde ittifak edebileceği bir şey varsa o da Bauman'ın şahsına münhasır bir sosyal bilimci olmasıdır. Adını geniş çaplı olarak ilk defa *Modernite ve Holokost* eseriyle duyuran Bauman'ın en çok üzerinde durduğu konular modernite ve onun sonraki aşamalarıdır.

Bauman'nın Yahudi kökenli olması ve buna bağlı olarak birkaç ülke değiştirmek zorunda kalması nedeniyle belli konular üzerinde durması anlaşılırdır. Öteki ve müphemlik konularına verdiği önem ve ait olmaya dair yaşadığı sıkıntılar bu açıdan dikkat çekicidir. Verdiği röportajlarda da bunun altını çizen Bauman'ı sosyoloji sahasında bile bilindik anlayışlarına dahil etmek zordur.

Bauman'ın kabaca toplumun değişimini modern öncesi dönem, katı modernitenin olduğu klasik modern dönem ve katıların eridiği akışkan modern dönem olarak sınıflandırdığını söyleyebiliriz. Akışkanlık katılık anlayışının sonucudur. Orta çağ katılığın hakim olduğu bir dönemdi. Geleneksel dönem ile modern dönemde katı olanlar farklı olsa da toplumun değişim hızını yavaşlatan belli sistemler olduğunu görüyoruz. Geleneksel dönemde kutsal olan bu sabitliği sağlarken modern dönemde devlet ve endüstri sektörü gibi belli etkenler ile toplumun kontrolü sağlanıyordu.

Bauman toplumların modernitenin ilk aşamasını -katı modernite- geride bıraktığını söyler. Artık akışkan modern döneme girilmiştir ve bu dönem toplumu küresel ölçüde etkileyen belirsizlik ve değişim damgasını vurur. Bauman'ın akışkan metaforu mevcut hali anlatmak adına güçlü bir metafordur. Çünkü modern yaşam, sürekli değişen, yüksek risklerle dolu, belirsiz bir yaşam tarzıdır.

Geleneksel anlam dünyasının modern değerler ile yer değiştirmesiyle birlikte toplumda meydana gelen değişikliklerden en fazla etkiyi din kurumunun aldığını söylenebilir.

Eski dünyada din, siyasal, sosyal ve hukuksal anlamda geniş bir etki gücüne sahip iken Kilisenin etkisini yitirmesi ile iktidar seküler hale gelmiştir. Bilimsel gelişmelerin seyri ile insan zihnindeki dönüşümler modern hukuk ve ulus devlet anlayışını ortaya koymuştur. Vatandaş olarak hayatına devam eden insan dine dair aitliği ya kopmuş ya da zarar görmüştür. Modernite geleneksel olandan kopuştur. Bauman'ın deyimiyle rahip ve şamanlar yerine entelektüellerin, vahyin yerine bilimsel doğruların, dini cemaatler yerine ulus devletin ikamesidir.

Bauman modernitenin yeni bir boyut kazandırdığı ölüm, şehitlik, aşk gibi konuların değişimini incelemiştir. İnsanın ölümsüzlükle tıbbi açıdan mücadelesi, ölümü metafizik köklerinden ayırmıştır. Şehitlik gibi en üst fedakârlık biçimi olan insanın kendini feda etmesi modern insan için anlaşılırlığını yitirmiştir. Bunun yerine kâr zarar hesabı yapan kahramanlar ortaya çıkmıştır. Modern ulus devletler ise kan dökerek bir arada tutulmaya çalışılan toprakların üzere milli abideler dikerek şehitleri ulus devlet araçlarına dönüştürmüştür. Tanrısal olana dair inanma isteği ise aşk duygusu ile değiştirilmiştir.

Bauman, Yahudi bir ailede büyümüş ve meraklı bir okuyucu olarak dini metinlerin tefsirine dair okumalarının bulunduğunu söylemektedir. Kabala ve Talmud gibi dini metinlere yaptığı atıflar onun vukufiyetini göstermektedir. Bauman'ın insanın yaratılış hikayesini yorumlarken, Tanrı'nın insanı yaratıcı olarak dünyaya dahil ettiğini, cenneti kendisine alıp dünyayı insana bıraktığını söylemiştir. İnsan dünya üzerinde Tanrı'nın yaratıcı etkisine sahiptir. İnsan doğa ile kültür karşıtlığında tarih boyunca hep üreten tarafta olmuştur. İnsanın müdahalesi ve ilerlemeci yönüyle kültür bugünkü şeklini almıştır.

Bauman'nın Tanrı ve dine olan yaklaşımında özsel bir yaklaşım vardır. Kurumsal dinden ziyade dinin bilinçaltında belli acizliklerin örtme işlevi olarak bakan Bauman, toplumun geleneksel dönemde anlam ihtiyacını Tanrı ile doldurduğunu söyler. İnsan, sınırlığını ve acizliğini ise Tanrının varlığına sınırsız mutlak güç yükleyerek aşmıştır. İnsanın doğaya meydan okuyuşu olan Aydınlanma ile insan sınırlılığını bilimsel gelişmeler ile yok saymaya çalışmıştır. Ama hiçbir zaman doğaya tam hakimiyet kurulamamıştır.

Bauman dinlerin monoteist oluşunu farklı bir yönden değerlendirir. Kendisi tek bir hakikatin mümkün olmadığını, hakikatin ayrıştırıcı olmaması gerektiğini savunur. Bu yüzden inananlarla inanmayanlar arasında diyaloğu önemser. Ortak bir yolun her zaman mümkün olduğunu savunur.

Cemaat konusu özgürlük ve güvenlik ilişkisi üzerinden ele alan Bauman, modern yaşamın getirdiği sorunlara çözüm olarak bireyi önemseyen bir cemaat anlayışının kolektif bir çözüm olarak görür. Cemaatin olumlu çağrışımlarının altını çizerek gerçekte var olan bireyi kimliksizleştiren cemaatin eleştirisini yapar.

Bauman'ın moderniteye ve diğer aşamalarına dönük her türlü çalışması aynı zamanda dinin kaybettiği alanların daha iyi anlaşılmasına hizmet eden bir bağlam sunmaktadır. Modernite dine ait kurumları ele geçirerek toplumu yeniden tasarlamıştır. Gelişen modernite koşullarında modernitenin aşırı kontrolcü mekanizmalarının yarattığı sorunlar kısmen giderilmiş ve yerel olan önem kazanmıştır. Bu anlayış dine alan açarken bir yönden de onu sınırlandırmıştır. Aslında içten içe ona zarar vermiştir.

KAYNAKÇA

Açıkyol, Celal. "Zygmunt Bauman Sosyolojisinde Din. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019

Asa, Ayşe Nur. "Peter Wagner Modernliğin Sosyolojisi Kitap Eleştirisi". Erişim 04 Şubat 2023

Atkinson, Sam (ed.). *Sosyoloji Kitabı*. çev. Tufan Göbekçin. İstanbul: Alfa Yayınları, 3. Baskı., 2019.

Avcı, Mahmut. *Zygmunt Bauman'ın İnsan Anlayışı*. Konya: Eğitim Kitabevi, 1.Baskı., 2019.

Bağrıyanık, Buket. *Katıların Akıntıya Kapıldığı Dünya: Zygmunt Bauman ve Akışkan Modernlik*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018.

Başer, Doğa. *Zygmunt Bauman'da Müphemlik ve Toplumsal Yaşam*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2011.

Bauman, Zygmunt. *Akışkan Aşk İnsan İlişkilerinin Dayanıksızlığı*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Alfa Yayınları, 2. Baskı., 2019.

Bauman, Zygmunt. *Akışkan Hayat*. çev. Akın Emre Pilgir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı., 2020.

Bauman, Zygmunt. *Akışkan Modernite*. çev. Sinan Okan Çavuş. İstanbul: Can Yayınları, 4. Baskı., 2019.

Bauman, Zygmunt. *Cemaatler Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*. çev. Nurdan Soysal. İstanbul: Say Yayınları, 2. Baskı., 2020.

Bauman, Zygmunt. *Hermenötik ve Sosyal Bilimler*. çev. Hüseyin Oruç. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.

Bauman, Zygmunt. *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*. çev. Abdullah Yılmaz. 2. Baskı Cilt. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.

Bauman, Zygmunt. *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*. çev. F. Doruk Ergun. İstanbul: Say Yayınları, 3. Baskı., 2013.

Bauman, Zygmunt. *Modernlik ve Müphemlik*. çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.

Bauman, Zygmunt. *Ölümlülük Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*. çev. Nurgül Demirdöven. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.

Bauman, Zygmunt. *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri*. çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. Baskı., 2018.

Bauman, Zygmunt. *Postmodern Etik*. çev. Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 4. Baskı., 2020.

Bauman, Zygmunt. *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*. çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. Baskı., 2019.

Bauman, Zygmunt. *Retrotopya*. çev. Ali Karatay. İstanbul: Sel Yayıncılık, 3. Baskı., 2018.

Bauman, Zygmunt. *Sosyolojik Düşünmek*. çev. Akın Emre Pilgir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 20. Baskı., 1998.

Bauman, Zygmunt. *Tanrı'ya ve İnsana Dair*. çev. Akın Emre Pilgir. Ayrıntı Yayınları, 2. basım., 2021.

Bauman, Zygmunt. *Yasa Koyucular ile Yorumcular*. çev. Kemal Atakay. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.

Bauman, Zygmunt. *Yaşam Sanatı*. çev. Akın Sarı. Ayrıntı Yayınları, 2021.

Bauman, Zygmunt - Tester, Keith. *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*. çev. Mesut Hazır. Ankara: Heretik Yayıncılık, 2017.

Bozkurt, Veysel. "Cemaatler: Kavramsal, Kuramsal Temeller ve Türkiye", 2018.

Czapnik, Slawomir. "Zygmunt Bauman'la Bir Söyleşi: Kelimelere Hayat Vermek".

Demirhan, Ahmet. *Modernlik*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.

Engels, Friedrich - Marx, Karl. *Komünist Manifesto*. çev. Nail Satlıgan. İstanbul: Yordam Kitap, 8. Baskı., 2014.

Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.

Günerigök, Mustafa. "Zygmunt Bauman ve Din: Tanrı, İnsan ve Belirsizlik". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (25 Haziran 2019), 117-140. https://doi.org/10.34085/buifd.550468

Karadeniz, Sıtkı. *Bauman Sosyolojisi*. ed. Zülküf Kara. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı., 2013.

Koyuncu, Ahmet Ayhan - Günerigök, Mustafa. *Bauman ve Postmodernite*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.

Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Sentez Yayınları, 3. Baskı., 2012.

Nisbet, Robert. *Sosyolojik Düşünce Geleneği*. çev. Yusuf Kaplan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2. Baskı., 2020.

Ritzer, George. *Küresel Dünya*. çev. Melih Pekdemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı., 2010.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih-İlk Çağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2014.

Şimşek, Mehmet E. *Modernite, Postmodernite ve Bauman*. İstanbul: Belge Yayınları, 2016.

Tönnies, Ferdinand. *Cemaat ve Cemiyet*. çev. Emre Güler. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 1. Baskı., 2019.

"Sosyal Bilimler | Kayda Değer Akademik Metinler". Erişim 04 Şubat 2023. https://www.sosyalbilimler.org/zygmunt-baumani-anmak/